

**ANAYASANIN
ANAYASA MAHKEMESİNCE
YORUMLANIŞI**

Bir İnceleme Özeti

SUNUŞ

Bu kitapçık 1971 yılı «Anayasa Hukuku Doktora İhtisas Dersleri»nde tutulmuş olan not özetlerinden derlenmiştir.

Dersler, Anayasada değişiklikler yapan 1488 sayılı kanundan (Resmî Gazete : 22 Eylül 1971; sayı 13964) önce verilmiştir. Bu bakımdan, örneğin Anayasanın 114 maddesi gibi değişiklik görmüş olan maddeleri ona göre okunmalıdır.

ANAYASA'NIN ANAYASA MAHKEMESİNCE YORUMLANIŞI

G İ R İ Ş

Konu :

Bu yılki ihtisas dersimizde, Anayasanın, Anayasa Mahkemesince yorumlanması sorunu- nu ele almak istiyoruz.

Bu sorunu seçmekte oluşumuzun çeşitli sebepleri var. Hep bildiğiniz gibi, zamanımız devletin belirgin niteliği olan «Hukuk Üstünlüğü»nü sağlama amacını gerçekleştirebilmek ve insan haklarını korumak, başta yargı organlarına, ve Anayasa Mahkemesi diye bir kuruluş mevcut olan devletlerde de, tahsisen Anayasa Mahkemesine, düşen bir görevdir. Anayasa Mahkemesi, demokratik sistemin gelişmesinde en önemli kurumlardan birisi olduğu için yapacağı yorumlara özel bir değer izafe etmek gerekiyor.

Öte yandan, şöyle bir durumla karşı karşıya olduğumuzu da unutmamak lâzımdır : hukukçu (genel olarak hukukçu; yalnız Türk Hukukçusu değil. Türk hukukçusunun ise, başka bir özel durumu da var. Hukukçular diyelim), umumiyetle dünya yüzünde mevcut hukukî sistemler hakkında açık yeterli bilgilere sahip bulunmuyorlar. Bu, belki mukayeseli hukuk araştırmalarının henüz yaygın hale gelmemiş oluşundan; belki de hukukçu dediğimiz ihtisas erbabının daha ziyade çıkar sağlayacak, para getirecek veya geçim endişesiyle kendilerini yönelteceği sahalarda faaliyet göstermesi sebebiyle inceleme alanından uzaklaşmasından ileri geliyor. Buna karşılık, bütün dünyada bugün içinde bulunduğumuz ortam itibariyle sadece Türkiye'de değil, fakat bütün dünyada bir hukuk reformuna doğru gidildiğine şahit oluyoruz. Anayasa gelişmelerinin fevkalâde hareketli ve canlı olduğu bir çağda yaşadığımız için bu nokta ayrıca dikkati çeker oluyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENELLİKLE YORUM SORUNU

Kavram :

Yine biliyorsunuz ki, «Hukuk kurallarının yorumu» dediğimiz zaman, yazılı hukuk kurallarının yorumu kastedilir. Yani, pozitif hukukun getirdiği hükümlerin manalandırılması söz konusudur. Bu pozitif hukuk, taşımakta olduğu hükümleri, bunların konuldukları ihtiyaçlara ve şartlara göre ayarlanmış bir biçimde getiriyor. Bu itibarla da, yaşanan her gün, geride bırakılan bir zamana ait takdirlerin, değerlendirilmelerin ve düşünce biçimlerinin şekillendirilmişini ortaya koymuş oluyor. Yani, bir yazılı hukuk kuralına baş vurduğunuz zaman, o baş vurduğunuz andan daha önceki bir zamanın takdirine göre hazırlanmış bir hükümlerle karşı karşıya olduğunuzu hemen anlıyorsunuz. Şu halde, yorum problemi, hukukta dönüp do-

laşıp şuraya geliyor : Belirli bir zamanda, daha önceki bir zamanın hazırlayıp ortaya koymuş olduğu bir hukuk kuralına nasıl bir anlam vermek gerekir veya, bir başka söyleyişle, önceye ait bir hukuk kuralı, bugünün isterlerine, icaplarına, gereklerine, zorunluluklarına nasıl uydurulabilir? Bu mesele karşımıza çıkıyor.

Sonra, yine bilirsiniz ki, pek çok büyük kamu hukuku müellifi bilhassa bu mesele ile meşgul olmuş ve meselâ Profesör Gény, bildiğiniz meşhur eserini, yorum hakkındaki eserini kaleme almıştır. Hele XIX. yüzyıl sonlarına doğru, pek çok Roma Hukuku mütehassısı; zamanımıza doğru gelişte de Hukuk filozofları (Del Vecchio da dahil olmak üzere) yıllarca «Archives de Philosophie de Droit» nın çeşitli sayılarında bu konuyla teorik olarak meşgul olunmuşlardır.

Görüş Çeşitleri :

Zamanımızdaki mesele şöyle ortaya çıkıyor : Bir kısım memleketlerde ve hatta aynı memleketin hukukçular grupları arasında, belli kanun hükmünün anlam kazanması yönünden farklı düşünce davranışları oluyor. Bu düşünceleri başlıca iki bölümde toparlamak ka-

bildir : Birisinde, hukukçu (ki bilhassa hâkim) pozitivist bir noktadan hareket ediyor ve incelemekte olduğu olay dolayısıyla uygulayacağı yazılı hukuk kuralı hangisi ise onun metnine, yani sözüne bağlanmak suretiyle anlam verme yoluna gidiyor. Bunu da başarabilmek için, daha önce bilgi edindiği bir takım kavramlara ve mantık inşalarına dayanıyor. Bir adım daha ileri gittiği zaman bu yazılı hukuk kuralını meydana getirmiş olanlar, yani yasama organı, kanun hükmünü kaleme almak için neler düşünmüştür, hangi düşünceleri yansıtmak için bu hükmü yazmıştır; onu araştırıyor. Böyle yapmakla da, **pozitivist yönden** bir yorumlama yapmış oluyor.

Bu, genellikle çok yakın günlere gelinceye kadar ve hatta bugün de pek çok Kara Avrupası devletlerinde ve onlara imtisalen onları izleyen, hukuklarını genellikle Kara Avrupası devletlerinin hukuklarına dayandıran sair kıtalardaki devletlerde de itibar gören bir yorum yolu olmuştur. Kanunu yapanın iradesi göz önünde tutulur, o araştırılır. Tıpkı müteveffanın vasiyetnamesinin ne anlama geldiği araştırılırmış gibi, hükmün kanunlaştığı sırada parlamentoda oy sahibi bulunan üyelerin düşüncesi meydana çıkarılmaya çalışılır. Bu biçim bir yorum yoluna gidilmesi yargının ken-

disinden bekleneni yerine getirmekten âdetâ vazgeçmesi anlamına gelir. Yargı, kendi bağımsızlığı içinde (tabii modern devletten söz ediyorum, modern devlette yargı bağımsız olmak zorunda bulunduğuna göre) devlet güçleri arasındaki rolünü, öteki güçlerle bir denge halinde bulunmaktan uzaklaşarak, gerek yaşamayı, gerek yürütmeyi kontrol etmek durumunda ve görevinde bulunan bir devlet gücü merkezi iken, kendi kendisini yasama organının geçmişteki bir telâkkisine tâbi kılmış oluyor. Tabii bu çeşit bir adalet anlayışı içinde yargıda gelişme beklenmesi düşünülemez.

Türkiye'de :

Hukuk kuralını yorumlamada hâkim, Türkiye'de (bu defa Türkiyeyi ele alalım) daha çok pozitivist görüşlere göre hareket etmek alışkanlığındadır. Bu bir vakıa. Yorumlamak durumunda olduğu yazılı hukuk kurallarının metnini ele alır, metin üzerine eğilir, o metni tahlile girer ve bu tahlili yapabilmek için de, kanunun kanunlaşmazdan önce tasarı veya teklif halinde iken parlâmentoda, meclislerde görüşmelerinde ne gibi mütalâaların, düşüncelerin ileri sürüldüğünü araştırır, bunlardan bir aydınlanma umar. Bu, metne göre bir anlam

araştırmasıdır. Biz buna «**kendi içine dönük yorum**» adını veriyoruz. Bu yorumda hükmün uygulanacağı, yani hukuk kuralının konuluş nedenini teşkil eden maksada cevap vermek için ortaya çıkmış hâdisenin ihtiyaç duyduğu uygulamaya konu olacağı gerçek ortam; daha doğrusu, gerçekliğin araştırılması söz konusu olmaz. Hâkim, gerçeği bir yana atar ve kendi kendine bir hayal canbazlığı içinde metnin yapılımasındaki genetik yaratılış özelliklerini araştırmaya gider, ona göre kurala anlam vermeye kalkışır. Bu, hemen duyacağınız, hissedeceğiniz gibi, hukuksal gerçeği kavramaya, idrake yeterli bir araştırma olmaz. Zira, gerçekten soyut bir davranışla mesele ele alınmaya kalkışılmıştır. «Gerçek'ten kopma»yı gerektirmiş olan bir masabaşı işi yapılarak yoruma gidilmiştir.

Halbuki, devletin siyasal hayatı, siyasal değerlerin çeşitli görünüşleri, siyasal gerçekler dediğimiz bütün kategoriler süresiz, kesintisiz bir gelişme, bir değişme içindedir. Hergün bir yeni siyasi ister ortaya çıkar. Devletler arası durumlar yeni değerlendirmelere iter. Memleket içinde bir yeni siyasal partinin kuruluşu ile bütün siyasî hayat verilerinde değişmeler meydana gelebilir. Bir seminer, bir kollokyum, bir konferans serisi hatta bazen bir ders veya

basına yapılan bir açıklama, siyasî gerçeği yeni bir kalıp içerisine döker, veya değiştirir. İşte, Anglo-saksonların bir hayli zamandan beri sosyolojik kaygularla üzerinde durdukları, haklı olarak üzerinde durdukları «changing society», «değişme halindeki toplum» bunu anlatmaktadır. Şu halde, Anayasa yüksekliğinde, onun düzeyinde problemi düşüncecek olursanız, bu «**dışa dönük yoruma**» gitme zorunluğu; yani, kanunun metninin yazılı, basılı şekli üzerinden başınızı kaldırıp ta etrafınıza bakmak ve gerçeklerin ne olduğunu araştırmak zorunluğu, yorumun dışa dönük olarak yapılmasını gerektirmektedir.

Anayasayı da, biliyorsunuz, bütün kanunlar gibi, meydana getirme işi, zaman içinde belli bir sınır, belli sınırlar, takvim sınırları sıkışıklığındadır. Anayasa da böyle olduğuna göre, Anayasa da bir takım kalıplara göre hazırlanmış olduğuna göre, yürürlüğü sırasında ortaya çıkacak olan çeşitli sorunları karşılamaya elverişli bütün cevapları beraberinde getiremez. Zira, gelecekte olayların, gerçeklerin neler olacağı Anayasanın yapılması sırasında bilinemez. Sadece belki tahminlerde bulunmak akla gelebilir.

Gerçeklerin Önemi :

İşte, ikinci bir telâkki tarzı olan «İngiliz veya Anglo-sakson anlayışı» dediğimiz yorumlama, **gerçekleri** göz önünde tutar. Şüphe yok ki, İngiliz Anayasa sistemi, yani İngiltere'de bir yazılı anayasa; daha doğrusu, «Anayasa» adını taşıyan bir ayrı metin bulunmayışı bunu kolaylaştırıcıdır. Onun içindir ki, İngiltere, bilhassa İngiltere, tipik olarak bunu kendi yargıçlarının yarattığı hukuk olarak ele alır.

Geçen yüzyılda anayasa hukukunun babalarından olan Dicey, İngiliz Anayasası için «judge made law» diyordu; «hâkim yapısı hukuk» diyordu. «Law making by judge». Hukuku hâkimler yaratırlar, yaparlar. Bu telâkki İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Uygulamada problem şu : İngiliz yargıcı, mevcut emsâle bakarak hüküm verir, (precedent) dedikleri odur. Precedent'leri arar ve bugün vukua gelmiş olan bir hâdiseye uygulanacak hukuk kuralının ne olduğunu araştırmada ve tayinde, geçmiş zamanlarda benzer olaya nasıl bir hukuk kuralının uygulanmış olduğunu ortaya çıkarmakla işe başlar. Görmüşsünüzdür, İngiliz Mahkemeleince verilen kararlarda, 1471 tarihinde falan yer mahkemesinin vermiş olduğu falanca kararda olduğu gibi, deyip 1971 in olayını hâkim

hükme bağlar. Bu hal hukukta değişmezlik izlenimi veriyor; öyle sandırıyor. Fakat, aslında mesele öyle değildir. Hukukî düşüncenin sağlamlığı yönünden çok eski zamanlara kadar gitmekte beis görmeyen İngiliz mahkemesi hâkimi, içinde yaşadığı devrin gerçeğine bakıp hüküm verir. İngiltere'de Anayasa adını taşıyan bir yazılı metne ihtiyaç olmayışı bundandır. Böyle bir metne ihtiyaç yoktur. Çünkü, hâkim, içinde yaşanmakta bulunan dönemin gerçeklerinden çıkan özelliklere göre yeni hükümler tesis eder.

Yorum Zamanına Göre Yorum :

Bu yeni hükümler, bir yönden, hâkimin eseridir; öte yandan, parlamento üstünlüğünün bükülmez bir prensip olarak yaşamakta bulunduğu İngiltere'de parlamentonun yarattığı «convention»ların eseridir. Parlamento nun «convention»ları, biliyorsunuz, aynı zamanda anayasa kuralıdır. Bunlar gerektiğince yapılır, gerektiğince değiştirilir. İhtiyaçları karşılama bakımından İngiliz hukukçusu şöyle düşünür (Yorum açısından ele alıyoruz sadece): Der ki; bir hükmün değerlendirilmesi ve ne anlama geldiğinin belirtilmesi söz konusudur. Bu hüküm, onu uygulamayı tasarladığımız anda

ne anlama gelmek gerekiyorsa, o anlamdadır. Bunun için gidip te kanunu yapmış olanların, hazırlamış olanların düşüncelerini araştırmak tamamen isabetsizdir. Bir defa, kanunun iradesi demek, onu yapanların iradesi demek değildir. Kanun, bir kere kanun olduktan sonra onu yapanların iradesinden kopar, kendine has bağımsız bir irade olarak ortaya çıkar. Kanun iradesi dediğimiz şey işte odur. Kanunun kendisini meydana getirmiş, hazırlamış, kotarmış olan kimselerin düşüncesiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Bağımsız İrade Olarak «Kanun» :

O, devletin iradesini anlatacaktır, millî iradenin belirişi olacaktır. Şu halde, onu anlamlandırmada, yorumunu yapmada, eskiye gitmenin, yapıldığı devrin ne gibi bir takım anlamlar getirmeye elverişli olduğunun araştırılması hiç de yerinde ve isabetli sayılmamalıdır, derler. Gerçi, bugün İngilizlerin, yorumu bu biçimde anlayışlarına değil ve fakat Dicey'in tabiriyle «judge made law» (hâkim yapısı hukuk) telâkkisine karşı bir takım mahzurlar ortaya sürülmeye başlanmıştır. Bu sistem, devamlılığı bakımından, mütemadiyen kullanılabilir oluşu, kullanışlılığı bakımından; ve sonra da yatkınlığı yönünden, yorumcuyla kendisinden ön-

cekilerin esiri kılmaması yönünden fevkalâde değerli bir sistemdir. Hâkim çıkıyor, «falan müellif falan kitapta böyle demiş» ile bağlı kalmaksızın «ben böyle diyorum» diyebiliyor. Buna imkân verdiği için «law making by judge» (hâkim eliyle yaratılan hukuk) çok değerli, gayet kullanışlı ve faydalı bir yol.

Tenkitletler :

Bununla beraber, bir takım mahzurlarının ileri sürüldüğü görülüyor Bir kaç yıl önce yaz aylarında idi. Sir Jocelyn Simon, Cardiff'te verdiği bir konferansta bu konuyu ele aldı ve «judge made law» un, Anglo-sakson sistemine göre metinleri yorumlama tarzının mahzurlarından söz etti. Sir Jocelyn Simon'un ileri sürdüğü mahzurlar başlıca üç noktada toplanıyordu: Birinci olarak şöyle diyordu : şartlar o ölçüde değişebilir ki, kanun yeni duruma uymadığı için, hukuku yaratma yetkisini kendisine tanıdığımız hâkim, mevcut kanunu büsbütün ihmal yoluna gidebilir, onu yok farzeder ve bu yüzden de **kanun otoritesi** yok olur. İleri gider gider, bu sefer kendisi yasayıcı olmaya başlar. Yani ne olur? Çeşitli devlet içi güç merkezleri arasında dengesizlik olur, birinin ötekini alana girip, o alanı çiğnemesi durumu ortaya çı-

kar. İkincisi, bu «judge made law» yani «hâkim yapısı hukuk», bilimsel bir plâna bağlanmış değildir, plânlı bir program içinde gelişmekte değildir. Bunda tutunulabilecek, dayanılacak **bilimsel esaslar** yoktur : Nihayet, bir de üçüncü mahzur olarak; İngiliz, daha doğrusu Anglo-sakson pragmatizmine has bir görüş ve düşünce ile diyor ki : bu biçim yorum, mahkemeleri hâkimlerin kişisel meslekî tecrübeleri ile sınırlandırılmış duruma sokmaktadır. Hâkim, kendi kişisel tecrübesinden esinlenerek gerçekleri nasıl görüyorsa, ne gibi bir takım uygulama alışkanlıkları içine girmiş ise, o yolda gidiyor ve mahkeme bunlarla **sınırlandırılmış** kalıyor. Halbuki mahkeme, adâletin tecelligâhı olmak lâzımdır. Böyle bir tökezlemeye, böyle bir engel ile karşılaşmaya mahkûm kılınmamalıdır.

Buna karşı ne yapacaksınız? Bu mahzurları gidermek için mahkemeye diyeceksiniz ki: aman, dikkatli ol, nasafete göre, hakkaniyet esaslarına göre davran (mahkemenin yapacağı bu olmalı) ve her meseleyi kendi icapları, o meselenin getirmekte olduğu özellikler neler ise onun içinde karara bağla! Hâkim o yola itmeye çalışacaksınız. Yalnız toplumsal gerçekler değil, bazen dâvanın tarafı olan insanın kişiliği, varılacak neticede önemli olabilir. Şu

halde, Sir Jocelyn Simon'un dediği şu : Hâkim, benzeri olaylarda verilmiş kararlarla bağılı olmamalıdır. Precedent usulünü bırakmalıdır, diyor.

Yeni Eğilim :

Sir Jocelyn Simon'un verdiği konferansın önemi de şurada : O yıl, zannedirim 1966 yılındaydı, ya bir sene evvel, ya o yıl, İngiltere'de bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun adı «Law Reform Commission» (Hukuk Reformu Komisyonu). Bu Heyette Lordlar Kamarasından bir iki üye var, I.C.J. in eski Genel Sekreteri Norman Marsh var. Beş kişilik bir komisyon. Komisyonun noktai nazarı da şu : Hukuk kurallarını parlamento koysun, diyor. Hâkimin bugün elinde bulunan hukuk kuralı koyma yetkisini önleyici bir tedbiri tavsiye ediyor. 1967 de verdiği bir kararda bunu belirtiyor.

Bizdeki Gelişmeler :

Demek ki, şu veya bu sistemin bazı mahzurları olabilir. Mesele, Anayasa hukuku yönünden ne gibi bir takım tedbirler alınması gerektiği. Bakınız, şimdi, bizde, yazılı anayasa hükümlerinde, İngiliz sisteminden yararlanılması

çok büyük faydalar sağlayabilir. Nitekim, tatbikatta Türk Anayasa Mahkemesinin bazı davranışlarında, belki vâki ikazların da etkisiyle bugün bir değişme yoluna girildiğini görüyoruz. Anayasa Mahkemesi, ilk çalışmalarına başladığı zaman, belirli bir Anayasa hükmünü manalandırırken, parlamentoda o kanunun tasarı halinde iken ne gibi görüşmelere konu olduğunu araştırıyor, onları okuyor, Temsilciler Meclisi'ndeki, Millî Birlik Komitesi'ndeki, komisyonlardaki tartışmaları gözden geçiriyor ve ona göre bir anlamlandırmaya gidiyordu. Bunu yapmakla, Kara Avrupası sistemini uygulamakta idi. Anglo-sakson sisteminden uzaktı. Anayasa Mahkemesi, 5 Temmuz 1963 tarihli, 63/170 Esas, 63/178 Karar sayılı bir kararında «kanunun gerekçesi» faktörünü yorumda esas alıyor, veya hiç değilse, almış görünüyordu. Şöyle bir pasaj var o kararda. Diyor ki «... kanunların maksat ve amaçları gerekçelerinde gösterilir ve meclislerde geçen görüşmelerle belli olur». Anayasa Mahkemesi bu tarihte, 1963 Temmuzunda, henüz bir aranma içindedir. Kendini bulmaya çalışıyor. Ancak, henüz el yordamıyla karanlıkta yürüyor. Çünkü, bakınız ne diyor : Bir yandan kanunun yorumlanmasında, yazılı hukuk kuralının yorumlanmasında amaca, **maksada bakmalıdır**, diyor. Fa-

kat, bu maksadın meydana çıkarılması görüşmelere bakmakla olur, diye ekliyor. Birbirine mütenakız bunlar. Kanunun amacını, kanunu yapanların amacı şekline getirmiş oluyor. Neden? Gerekçe faktöründen dolayı. Bakarız diyor, bu kanunu sevk etmiş olan ne istemiş? Ne yazmış sevk gerekçesinde? Şunu yazmış. Bakarız, komisyon sözcüsü, çıkmış kürsüden ne demiş? Efendim, şu hükmün anlamı şudur, biz bununla şunu yapmak istiyoruz, demiş. Anayasa Mahkemesi, bunlar doyurur bizi, diyor.

1961 den Önce :

1924 Anayasasında «teşriî tefsir» kuralı vardı. Bir kanun hükmünün ne anlama geldiğini, bizzat o kanunu yapan T.B.M.M. de söyler idi. Mahkemelerin yapmakta olduğu yorum, başka bir yorum idi. «Kazaî tefsir» denilen bir yorum yolu idi. Asıl geçerli olanı, teşriî tefsir idi. Zira tefsir, yasama organı tarafından yapıldı mı, kanun sanki değişmiş gibi olurdu. O güne kadarki uygulanmasından farklı bir tefsir ise, yeni bir yola girilmiş olurdu. Şimdi, Anayasa Mahkemesi bu eski teşriî tefsir usulüne uyuyor. Anlaşıyor ki, daha tamamen 1924 Anayasasının uygulanma devrinden fikirler kurtulamamıştır; 1961 Anayasasının getir-

diği yeni sisteme ve yeniliklere rağmen uymamıştır. Anayasa Mahkemesini meydana getiren hâkimler «yasama üstünlüğü»nü kabule varacak bir davranışa gidiyor. 1924 Anayasası konvansiyonel sisteme göre ayarlanmış bir anayasa idi. Kanunun dediği olur, diyordu; hâkim Türk kanunlarına göre hükmeder diyordu. Hâkim kanunla bağlı oluyordu.

Bugün :

Ama, bugün öyle değil. Yargı tam bağımsız olmak gerekli. 8. madde var ki, Anayasa üstünlüğünü getiriyor. Herkes, kişiler, organlar, devlette ne varsa, hepsi, **Anayasaya uymak** zorundadır, diyor ve onu uygulayacak olan da bir Anayasa Mahkemesi var. Fakat, Anayasa Mahkemesinin 1963 de görüldüğü durum, yasama üstünlüğünü kabul etme sonucunu doğurmaktadır. Halbuki, ne yeni Anayasanın kabul ettiği kuvvetler ayrılığı sistemi, ne de Anayasal yargı kontrolü prensipi, Anayasa Mahkemesinin bu şekildeki düşüncesine yer verdirmemek gerekir. Gerçi, birinci adımda, Anayasa Mahkemesi hatalı hareket etmiyor. Ben, diyor, maksadı, amacı araştırırım. Ama, bunu nasıl araştırır? Bakarım, yasama organı ne demiş, ben de ona göre karar veririm. Olmadı! Yani,

ben ona başımı uzatırım, onun boyunduruğu içine girerim, o beni nereye götürürse oraya giderim, demek istiyor. Bizim beklediğimiz o değil halbuki Anayasa Mahkemesinden! Onun için, Anayasa Mahkemesi, nasıl bir takım değişmelerle bu yolu bırakmıştır? Evet, bugün 1963' deki anlayışından uzaklaşıyor yavaş yavaş. İşte, bu gelişmede belirtilebilecek prensiplerin neler olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Anayasanın bir taraftan 8. maddesi, bir taraftan 147. maddesi göz önünde iken; bir taraftan da 152. maddenin son fıkrası ortada iken, yani «**Anayasa üstünlüğü prensipi**» Anayasanın dayanmakta olduğu temel taşlardan biri iken, elbette 1963 te tutulan yola gidilmesini, hukukçu olarak, tecviz etmek, yerinde bulmak söz konusu olamazdı.

Sosyolojik Açı :

Yorum yapma işinde, iki anlayıştan bahsedilmişti. Biri, Anglo-sakson anlayışdır; öteki de, Kara Avrupası anlayışdır. Bu iki anlayışı özetlemeye çalışmıştık. Bu arada, bir de Anayasa metninin, anayasal gerçekle çelişki halinde bulunması takdirinde bunun nasıl gidileceği söz konusu oluyordu. Zamanımızda bir kısım düşünürler bunu sosyolojik açıdan hal-

letmeye çalışıyorlar. O takdirde, yalnız gerçeğe bakılıyor ve bu yüzden, hukuk kuralı, yani siyasal toplumun iradesini ifade etmekte olan, nasıl olması gerektiğini bildiren kural ihmal edilmiş oluyor. Hukuk kuralını gerçekler içinde ve gerçekler yönünden bir anlama bağlamak gerekir, ona o gerçeğe göre bir anlam vermemelidir. Yani bu, değişen toplumun, değişen gerçeği biçiminde ortaya çıkıyor. Bugün, alınız Anayasanın 12. maddesini; 1924 Anayasasında da aynı formüllerle ifade edilen (aşağı yukarı) bir metin vardır, «herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir» diyor. Binaenaleyh, kanunu çıkaracaksınız, buna göre eşitlik sağlanacak, dendiği vakit, kanun yapıcı eğer bu eşitliği gözetmeden kanunu çıkaracak olursa, eşitlik kökünde bozulmuş oluyor. Şu halde, uygulama o hale getirmiş ki, yorumlar o biçim olmuş ki, kanuna bakıyor mahkemeler (hele, anayasa denetimi yapmakta olan mahkemeler, bizdeki Anayasa Mahkemesi gibi mahkemeleri bulunan veya o biçim çalışmakta bulunan yargı mercilerine sahip memleketler mahkemeleri) ve diyorlar ki : «yasa-yı yapan eşitlik kuralını gereği gibi düşünmemiştir; kanun önünde eşitlikten kasıt, kanun yapıcının da kanun hükmünü sevkeder-

ken, eşitliği gözetmek zorunda olduğu anlamı-
nadır.»

Görüyorsunuz ki, yorum, gerçeklere uyma-
ya doğru gidiyor. Çünkü, sosyal devlette sade-
ce kanun önünde eşitlik kâfi değil, siz de hırsız-
lık ederseniz, ben de hırsızlık edersem gidece-
ğiz hâkimin önüne, hâkim ikimize de aynı ce-
zayı verecek. Çünkü, kanun önünde eşitiz biz.
Fakat, öyle yapmıyor. Ben eğer karnımı doyur-
mak için ekmek çalımsam, siz eğer zaten
mevcut olan otomobilinize bir tane daha ilâ-
ve etmek için bir hırsızlık yapmış iseniz, o za-
man size tertip ettiği ceza ile bana tertip ettiği
ceza arasında eşitsizlik oluyor. Bunun önlenme-
si için ceza adâletinde kanunun eşit olarak uy-
gulanması kuralı, gerçeklerin emretmekte ol-
duğu istikamette uygulaması anlamını almaya
doğru gidiyor. Bu hal, siyasal hayattaki değiş-
melerin ortaya çıkardığı bir takım anayasal
gerçeklerin sonucu olmuştur.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

UYGULANACAK GÖRÜŞ

Sosyal devlet anlayışı gelmeseydi bu isti-
kâmette bir gelişmeyle belki de karşılaşmaya-
caktık. Nitekim, bakınız, bu konuda Anayasa
Mahkemesinin, eşitlikle ilgili olmak üzere ver-
miş olduğu çeşitli kararlar göz önünde tutul-
maya değer önemdedir. Bizim, Anayasa Mahke-
mesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı
adlı kitabımızın (B. N. Esen, Anayasa Mahke-
mesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı,
Ankara 1966) çeşitli kısımlarında, hele tahsisen
eşitliğe ayrılmış bulunan ve sonlarına doğru
hürriyetlerle ilgili parçalar incelendikten son-
ra ele alınan kararlarda (ki, kitap 1966 sonuna
kadar gelebiliyor, daha ilerisine gitmiyor. Son-
raki kararları da burada ele alacağız) eşitliğe
mütedair olmak üzere Anayasa Mahkemesinin
belirtmeğe çalıştığı içtihat istikametini göste-
rir esaslar mevcut.

Ş. 1 — T Ü R K A N A Y A S A S I H Ü K Ü M L E R İ

Anayasanın Bir Niteliği :

Bu noktada önemli bir kurala dikkat ediniz : Anayasa hükümleri, metinde bir değişiklik yapılmadan, yeni yorumlamalarla, yani yorum yolu ile (yorumun anayasa hukukunun gelişmesindeki önemi bu suretle bir daha ortaya çıkmış oluyor, buna da dikkatinizi çekmek isterim) evet, yeni yorumlamalarla, siyasal hayatın **değişen koşullarına** uydurulabilir. Hatırlarsanız, buna «**Anayasanın uyabilirlik hassası**» deriz. Bir karakteridir bu anayasanın. Ben öyle isimlendiriyorum. Anglo-sakson anayasa anlayışının üstünlüğü de burada. Yazılı anayasa kuralı koymaksızın, bir kural yaratıyor; o kural mevcut, herkes onu biliyor, kullanıyor, tatbik ediyor, uyguluyor ve onu olayların ortaya çıkardığı gerçeklere uydurabiliyor. Uyabilirlik hassası var anayasaların. Bu, her anayasada mevcut. Bir anayasa «Sert anayasa» tipinde de olsa, yorum yolu ile bunu sağlıyorsunuz. Bunun bir takım istisnaları var, daha doğrusu büyük bir freni var, ona dikkat etmek lâzım : Yazılı anayasa sistemlerinin yürürlükte bulunduğu devletlerde, anayasanın uyabilirlik

hassası vardır diye, herhangi bir anayasa hükmü, siyasal gerçek değişmiştir düşüncesi ile aslında taşıması gereken anlamın dışında bir anlama doğru itilemez.

Açık Anamlı Hükümler :

Kaldı ki, anayasaların bütün hükümleri böyle uyabilirlik hassası göstermezler. Çünkü, anayasaların devletin temelini belirleyen ve binaenaleyh, o hükümler olmaksızın devletin olmayacağı bir takım prensip ve kuralları vardır. Onlar, bu değişebilirlik, bu uyabilirlik hassası açısından ele alınamaz. Hangileridir bunlar? Türkiye'yi düşünürsek, bir defa, tereddüt olunamayacak açıklıkta ilke hükümler vardır. Bunlar gayet açıktır. Bunların herhangi bir suretle bir intibaka tâbi tutulması, değişmeye maruz bırakılması söz konusu olmaz. Birçok örnekler verilebilir. Bunlardan, Anayasa Mahkemesince de uygulanmış bir kararda ele alınmış olması itibarıyla, şu ilkeyi örnek vermekle başlayalım : Anayasa'nın 141. maddesi var, Askerî Yargıtay hakkında. Bu maddenin üçüncü fıkrası «Askerî Yargıtay, başkanlarını kendi üyeleri arasından seçer» diyor. Anayasa Mahkemesi: bu hükmün yorumlanmasına lüzum yok, açıktır, hiç değişmez; Askerî Yargıtay başkan-

lığına ancak Askerî Yargıtay üyesi sıfatını ha-
z olan bir kimse seçilebilir, demektir bu, di-
yor. Bunun gibi, eğer düşünürseniz, Anayasa-
nın 2. maddesi yorumlanamayacak açıklıkta
bir hükümdür : «Türkiye Cumhuriyeti... bir
hukuk devletidir», diyor. Hukuk devletinin ne
olduğunu belki araştıracaksınız, onu bulacak-
sınız; fakat, onun dışında yoruma gitmenize ih-
tiyaç yok. Yeter açıklıkta bir hüküm getiriyor.

Bakınız, 3. madde daha belirgin: «Başkent
Ankara'dır» diyor. Açık bir hüküm, bunun yo-
ruma ihtiyacı yok. Ankara şehri, halen bulun-
duğu yerdemidir, yoksa Eskişehir'de midir?
Duraksamaya yer bırakmayan bir hüküm.

4. maddenin son cümlesi, «Hiçbir kimse
veya organ, kaynağını Anayasadan almayan bir
devlet yetkisi kullanamaz», diyor. «Kaynağını
Anayasadan almayan yetki» sözü gayet açık.
Bakacağız Anayasaya; böyle bir yetki yoksa,
kullanılması da caiz olamayacak. Ayrıca yoru-
ma ihtiyacı olmayan hükümlerdir bunlar!

153. madde de öyle. 153. madde: aşağıda
gösterilen Devrim kanunları, diyor ve bu dev-
rim kanunlarını saymış. 8 tane. Falan kanun da
devrim kanunu mudur, değil midir? Devrim
kanunu denebilir belki; ama, teknik bakımdan

veya bilimsel yönden. Zira Anayasa, devrim ka-
nunlarını saymış; 8 tane kanun saymış. Anaya-
sal değerde olanlar onlar. Açık bir hüküm. Ba-
kınız, tatbikatın getirdiği siyasal olaylar içinde
üzerinde durulabilecek bir hüküm daha var, o
da öyle : «T.B.M.M. üyeleri, seçildikleri bölge-
yi veya kendilerini seçenleri değil, bütün mil-
leti temsil ederler» (Md. 76). Şimdi, bu, açık.
Bunu Anayasa Mahkemesi ayrıca bir yorumla-
maya tâbi tutacak değil. Bunu yorumlamaya
tâbi tutan, siyasî hayattaki fiilî durumlardır.
Siyasî hayatta, bakıyorsunuz, adam, kendisini
partisiyle bir hüviyet beraberliği içinde tutu-
yor ve : benim partimden bana oy vermiş olan-
lar millettirler, diye düşünüyor. Oraya getiri-
yor işi. Halbuki, bu 76. maddenin anlamı o de-
ğil. 76. madde demek ister ki: ne bir parti, ne
de onun bir üyesi milleti temsil edemez. Bu-
nun anlamı o! Milleti temsil yetkisi, T.B.M.M.
üyeliği sıfatı dolayısıyla bir kimsede mevcut-
tur. Türkiye'de yanlış bir tatbikat var. Gazete
bazen diyor ki, Şu parti Ankara Senatorü Bay
veya Bayan falanca... Gayet yanlış tabii. O va-
kit, millî temsilci parlamento üyeliği sıfatı iti-
barıyla değil, bir partiye mensubiyeti dolayı-
sıyla anılmış oluyor. Halbuki, bu çeşit bir hük-
mün yorumuna gidilmesine ihtiyaç yok.

Tek Anamlı Hükümler :

Bir de, bazı hükümler var ki, (ikinci bir kade me olarak ele alıyorum) yorumlanamayacak açıklıkta hükümlerdir. Ayrıca, bir takım hükümler de ancak bir tek anlama gelebilir. Bütün bu hükümlere çeşitli anlam vermeğe imkân yoktur. Böyle hükümler de var bizim Anayasada. Bakınız, gelişi güzel seçilmiş bir örnek: 33. maddedeki Genel müsadere cezası konulamaz, hükmü. Yani, yasama organının yapamayacağı birşey. Bunun iki anlama gelmesine imkân yok. Yalnız, şöyle düşünülebilir: acaba konulan ceza «genel müsadere» cezasıdır, değildir? Bu soru tartışılabilir. «Genel müsadere» deyimini kullanılmaksızın da böyle birşey olabilir.

Bir başka örnek : bundan bir önceki fıkrayı, 5. fıkrayı alınız. 33. maddenin 5. fıkrasını : «Ceza sorumluluğu şahsidir». Ceza sorumluluğu şahsidir, hükmünün çeşitli anlamlara gelmeyecek ve yorumlanmaya ihtiyaç göstermeyecek kadar açık olduğu şüphe götürmez. Gene, bakın : Madde 69 diyor ki : «Millet Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılır.» Millet Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılır, demek dört sene oldu mu, bir daha yapacaksınız demek. Yani, başkaca bir anlam getiremeyecek olan

hükümlerden bu. Bunlara benzer hükümler var Anayasada. Bulabilirsiniz siz de. Bakınız: «T.B.M.M., her yıl Kasım ayının ilk günü kendiliğinden toplanır», diyor. Bir tek anlamı var bunun. Takvime bakacaksınız, 1 Kasım günü hangi gün ise, o gün, kendiliğinden toplanacak T.B.M.M. Bunların ayrıca yorumlanmasına ihtiyaç yok. Tek anlam taşıyan hükümler.

Ş. 1 — M O D E R N G Ö R Ü Ş

Çelişkiyi Gidermek :

İşte, Leibholz, (ki, daha önce de zannedirim düşüncesinden söz ettik, halen yaşamakta olan bir büyük kamu hukukçusudur), bir takım mahzurları ortadan kaldırmak için; daha doğrusu, mahzurları belirttikten sonra, bir tavsiyede bulunuyor. Diyor ki: bir çelişkiyi silmek, yoketmek lâzımdır. Nedir o çelişki? O çelişki yorumda kural ne söylüyorsa, kural neyi getiriyorsa onun kelime kelime değerlendirmesini yapmak suretiyle anlamını açıklamak yolunu tutmak (normatiflik) ile olması gereken arasında, yani «varoluşçu» -ekzistansiyalist bir yorum biçimi arasındaki anlaşmazlıktır. Bu çelişkinin giderilmesi gerekir. Mesele budur, diyor, çelişki buradan çıkıyor, diyor.

Bir kısım kimseler -ki bunlara gerçek hukukçu demeğe bizce imkân yok- bir takım fikir canbazlıklarına başvurarak alıyorlar kanun metnini, okuyorlar : «Herkes, önceden izin almaksızın...» «Herkes» ten kasıt her insan, her yaşta olabilir v.s. Başlıyorlar anlatmaya. Egzejetik yorum tarzı bu kelime kelime, her sözün ne olduğunu açıklayarak hükmün anlamı ortaya çıkmış farzediyorlar. Bu tarz geçen yüzyılın başında Fransız Code Civil'ini şerh etmiş olan, ona dair commentary yapmış olanlar, «commentateur» ler, şârihler, anlam açıklayıcılar, anlatıcılar için tercih edilen yol olmuştur. Bu tarz devam edip gelmiştir. Bakınız, İsviçre Kanunu Medenîsi çıkarılmış, Fransızların etkisi altında büyük İsviçre şârihleri, Rossel, Curti-Forrer gibi, Kanunu şerh eden bazı şârihler gibi, hep madde madde, kelimelerin ne anlama geldiğini açıklayarak hukukun ne olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır, bu yola gitmişlerdir. Aynı yolda Belçikalıları da buluyorsunuz. Belçikalıların, bir büyük anayasa şerhleri vardır. Zannedirim, bu yüzyılın hemen ikinci çeyreğinin başlarında basmaya başlamışlardı, büsbütün bittiğini de zannetmiyorum. Çünkü, günü gününe ilâveler çıkarıyorlar. Anayasalarını bir çeşit mecelle, izahlı mecelle haline getirmişler. Ama, bizim problemimiz yorum

bakımından, olması gerekenle olan arasındaki, yazılı olan arasındaki zıtlıktır. Çelişki dediğimiz bu. Bu ikisi arasında bir diyalog var. Bu ikisi arasında bir karşılıklı konuşma başlamış. Olan ile olması gereken arasında. Yani «sein» ve «sollen» arasında Kant'ın pek sevdiği tabirler bunlar. Olan ile olması gereken'i felsefe katında düşünecek olursanız, problemi Kantçı bir düşünce ile ele almanız lâzım gelir.

Denge Zorunu :

Şimdi, şayet siyasal gerçeği ihmal edecek olursanız, hukukçu olarak, hayattan kopmuş olursunuz. Kendi hayal âleminizde, kendi kendinize gelin güvey oluyorsunuz demektir. Fakat, öyle yapmaz da, tekmil değiştirici güçlerin, değişiklikler getirmekte olan yeniliklerin, durmadan değişen toplum içindeki oluşların hukukun haysiyetini ve otoritesini yıkacak şekilde çıplaklığını kabul edip te var olan hükümleri bir yana atacak olursanız veya kendinizi sırf değişen olaylara teslim edecek olursanız, o zaman da hukukun yok olma tehlikesi belirir, hukuk ortadan kalkar. Şu halde, bir denge bulmanız lâzım. Yani, Anayasa hukukçusu ile Anayasa hâkimi, -hele Anayasa hâkimi yazılı hukuk kuralı ile anayasal gerçeği bağdaştırma işini yapacaklar.

İşte, Anayasa yorumu demek, bizim anlayışımıza göre, Anayasada yazılı bulunan kural ile belli bir zamandaki anayasal gerçeği bağdaştırma işi demektir. Böylece, Anayasa yorumundan ne anlaşılması gerekeceği ortaya çıkmış oluyor.

§. 2 — T Ü R K U Y G U L A M A S I

Gelelim, Türk Anayasa Mahkemesine; Türk Anayasa Mahkemesinin ne yolda davrandığı sorusuna.

Anayasa Mahkemesi :

Anayasa Mahkemesinin ne yolda davrandığını ortaya koymak için, Yüksek Mahkemece bugüne değin verilmiş kararlarda nasıl bir yol takibedilmiş olduğunu ve bu yolun izlenmesi ile hangi genel prensiplere doğru gidildiğini saptamamız gerekir, bunu tesbit etmeliğimiz icabeder. Burada bir hatırlatmayla başlamak zannedirim daha yerinde olacaktır. Anayasa Mahkemesi, ilk zamanlarda, ilk çelişmelerde yorum bâbında hep yorumlayacağı metnin hazırlanması arifesinde, yani metni meydana getirmiş olan yasama organı çalışmaları, hazırlıkları sırasında, elde bulundurduğu gerekçe-

lere ve tasarı veya taslağın ya da teklifin (eğer bir parlamenter tarafından yapılmışsa) görüşülmesi sırasında ortaya sürülen düşüncelere bakarak, onlardan anlam çıkarmak yoluyla yoruma gidiyordu. İlk çalışmaları sırasında Anayasa Mahkemesinin tuttuğu yol bu oldu.

Gelişme :

Aradan bir müddet geçtikten sonra, Anayasa Mahkemesi zaman zaman belirli hükmün hangi amaçla, ne maksatla konulmuş olduğunu, görüşmeler sırasında ileri sürülen düşünceler şunlardır demek suretiyle hükmün anlamını araştırma yolundan ayrılıp, acaba bu hüküm neyi sağlamak için getirilmiştir, sorusunu ortaya attı, bu sorunun cevabını araştırmaya başladı. Biz, o zaman Anayasa Mahkemesinin kanunların veya Anayasa hükmünün gerekçelerine ve görüşme tutanaklarına dayanarak yoruma gitmesini eleştirmiş bulunuyorduk. (Biraz önce size adını verdiğim küçük kitapta). Anayasa Mahkemesi bunu nazara aldı, o eski tutumundan rücu, ayrılmaya başladı.

İlk olarak, 2 Mart 1965 tarihli bir kararda (64/19 Esas, 65/11 Karar sayılı), maksadı araştırıcı bir yola gittiğine şahit oluyoruz. Sonra, 26 Eylül 1965 te verdiği bir başka kararda; da-

ha sonra da 13 Ocak 1966 tarihli kararile 8 Şubat 1966 günlü kararında Anayasa hükmünün konulması ile gözönünde tutulmuş olan amacın araştırılması gerektiğine işaret etmişti. Anayasa hükmü ile hangi amaca gidilmek istenmiştir, onu aramalıdır, dedi.

Amaç Unsurunun Araştırılışı :

Görüyorsunuz ki, yorumda bir prensip şekillenmeye başlıyor. «Bir kanun hükmünün anlamını araştırmak için onun amacına bakmak gerekir» kuralı şekillenmeye başlıyor. Hatta, bu kararlardan 13 Ocak 1966 günlü kararda (Resmî Gazete, 31 Mayıs 1966), Yüksek Mahkeme diyor ki: önemli bir anayasal görüşün varlığını iddiada Anayasa gerekçesi delil olmaz. Cumhuriyet Senatosu seçimleriyle ilgili bir karardır bu. Burada, Anayasa Mahkemesinin başka vesilelerle de üzerinde durduğumuz bir mantık inşası, bir düşünce biçimi var. Anayasa Mahkemesi diyor ki, Anayasa koyucusu çok önemli bir konuda bir kural getirmeyi öngörmüş olsaydı, bunu dolaylı yoldan yapmaz, kurala **doğrudan doğruya** kendi metni içinde yer verirdi. Yani, demek istiyor ki, anayasa sorunları içinde özel bir değeri ve önemi bulunan bir hususu kurallamakta bulunan hüküm,

neyi söylüyorsa o anlama gelir. Bunun anlamını araştırmak için gidip gerekçelere, görüşme tutanaklarına bakmaya lüzum yoktur. Onlara bakacak olursanız başka bir anlama gidebilirsiniz. Halbuki, mesele o kadar önemlidir ki, başka bir anlam çıkmasını istemiş olsaydı Anayasa koyucusu onu hüküm olarak koyardı, diyor. Koymamış olduğuna göre, hüküm ne diyorsa, anlamı da odur. Yani, «**Yeter açıklıktaki hüküm, yorum istemez**» kuralının bir uygulamasını getirmiş oluyor. Anayasa Mahkemesi, göz önünde tutulan amacın dışında bir yorum caiz değildir, demektedir. Eğer, böyle bir amaç varsa, açıkça belirtilmesi gerekir. Bu yapılmamışsa, başka bir anlamı yoktur, diyor.

Anayasa Mahkemesinin bugün de ilk yorumlarında olduğu gibi, gerekçelere itibar ettiğini, zaman zaman onlardan söz ettiğini görüyor isek de, **amaca doğru gidip anlam araştırmayı** kendine prensip edindiği anlaşılıyor. Artık Anayasa Mahkemesi bir ayırım yapmak istiyor, diyebiliriz. Bu ayırımın yapıldığına delâlet eden karar da, biraz önce sözünü ettiğim 13 Ocak 1966 günlü karardır. Gerçi, bu ayırımı açıkça yapmıyor ama, o karara istinaden biz bir **ayırma** yapabiliriz :

Yorumlayışta Gözetilen Ayırım :

Birincisi, **önemli konulara** ilişkin hükümler bir kategori teşkil ediyor, **önemli olmayan konular** ikinci bir kategori hüküm ile kanunlaştırılmış sayılıyor. Anayasa Mahkemesi bir ayırma yapmış. Biraz önce de söylediğim gibi, **önemli konularda gerekçelere dayanılmaz**, gerekçelere itibar caiz değildir. Çünkü, bunlar hem buyurucu, hem de bağlayıcı hükümlerdir. Diyeceksiniz ki, Anayasanın bütün hükümleri bağlayıcıdır aslında. Doğrudur. Anayasa Mahkemesi bunu söylemekle fazladan birşey söylemiş oluyor. Sanırım ki, buyurucu ve bağlayıcı demekle Anayasa Mahkemesinin kasdettiği şey, kurulmak istenen devlet düzeninin gerçekleştirilmesi düşüncesi olsa gerektir. Bir Anayasa, hâdisemizde T.C. Anayasası, hangi düzenin kurulmasını özleyor, gerçekleştirilmesini istiyor. İşte, o düşünceye bağlılıktan dolayı Anayasa Mahkemesi «önemli anayasa hükümleri» demiş. Belki iyi ifade edememiş, temel ilkeler diyebilirdi. Devletin varlığı, ve Anayasa ile oluşturulması istenen devletin olabilmesi için gereken temel kurallar diyebilirdi. Bağlayıcı ve buyurucu demiş. Hepsini bağlayıcı ve buyurucu. 8. madde açık. Anayasanın üstünlüğü prensipini getiriyor, bütün kanunlar Anayasaya uygun olacak, diyor; kanunlar Ana-

yasaya aykırı olamaz, diyor. Herkes, yasama, yürütme, yargı da dahil olmak üzere, Anayasa hükümlerine uymakla mükelleftir, diyor; temel hukuk kurallarıdır bunlar, diyor. Biraz güç oluyor tabii ayırımı yapmak. Ama, problemi anlamak zor değil. Kesin hükümlere bağlanmış olan anayasal sorunlar vardır. Bu kesin hükümler açıktır. Yorumlanma ihtiyacında değildir, yorumlanamaz. Yorumla ihtiyacı olmadığına göre de, gerekçeye başvurulması diye birşey bahis konusu olmaz, söz konusu olmak lâzım gelir.

Burada problem açıktır. Yüksek Mahkemenin bir kararı var ki, onda bu düşünceyi yansıtmış görmek imkânı var. Onu da size not ettireyim : 27 Kasım 1969 günlü bir karardır bu (68/44 Esas, 69/68 Karar sayılı, Resmî Gazete 22 Temmuz 1970). Nitekim ayrıca, bir başka kararında da açık hükümler için durum böyledir, demiştir. Bu suretle de, bizim doktoriner bakımdan söylediklerimizi teyit eden bir tavır takınmıştır.

Açık olan hükümlerde de durum aynıdır. Anayasa Mahkemesine göre, o halde de gerekçeye başvurulamaz. Bunu, biraz önce sözünü ettiğim 141. maddenin 3. fıkrası dolayısıyla; yani, «Askerî Yargıtay Başkanı Askerî Yargı-

«tay üyeleri arasından seçilir» hükmü dolayısıyla belirtti. Ayrıca yorumlamaya lüzum görmüyor. (19 Mart 1970 tarihli bir karardır, 1 Ekim 1970 günlü Resmî Gazete de yayınlanmıştır.

Şimdi, geliniz ikinci gruba. Yani, Anayasa Mahkemesinin söyleyişi ile, önemli olmayan konulara ilişkin hükümlere. Bunlar, anayasa koyucunun **açıklık vermemiş olduğu hükümler** olabilir. Demek ki, sarîh olma, açık olma, tereddütsüz biçimde anlaşılabilme hassası bunlarda yok. O zaman, Anayasa Mahkemesi diyor ki: bu hükümlerin anlamının ortaya konulması için **gerekçelere başvurulabilir**.

Görüyorsunuz ki, Mahkeme bu görüşle prensip tutumundan kopmuştur, ayrılmıştır. İlk zamanda gerekçelere bakmalıdır, diyordu. Eleştirdik. Yavaş yavaş döndü. Bir tefrik yaptı. Önemli olan, önemli olmayan hükümler diye. Yalnız önemli olmayan hükümlerde gerekçelere başvurulabilir, dedi. Ancak, burada da, gene amaçsal yorumu göz önünde tutuyor ve diyor ki; o taktirde, gerekçelere başvurulabilir ama, gerekçe **her halükârda** geçerli değildir. Yorum, hükmün sevkiyle güdülmüş bulunan **gayeye göre** yapılmalıdır. Eğer, sevkteki gayenin ortadan kalkmasını gerektirecek bir ge-

rekçe varsa, veya müzakere zabıtları bunu gösteriyorsa onlara itibar etmiyor. Maksadın ne olduğunu kendisi tayin ediyor. Bu hükmün sevkiyle göz önünde tutulan erek, diyor- o deyiimi kullanıyor Anayasa Mahkemesi-, yâni Anayasa koyucunun ereği budur, maksadı şudur diyor ve amacı belirtmiş oluyor. Buna dair bir kararına rastladık Anayasa Mahkemesinin. Her halükârda yorumun hükmün sevki ile güdülmüş olan amaca aykırı olamayacağını belirten bir kararına (28 Aralık 1967 tarihli bir karar, 30 Ocak 1969 günlü Resmî Gazete'de çıktı. İki sene sonra yayınlanıyor).

«Amaç» Nedir?

Burada çok önemli bir hukukî sorunla karşı karşıyayız. O da, şu : Amaç dediği şey nedir Anayasa Mahkemesinin? Anayasa Mahkemesi bunu belirlememiştir. Kendisine sunulan olaya göre, önüne getirilen davaya göre, karşılaştığı probleme göre amaç araştırması yaptığı görülüyor. Fakat, amaç nedir, bunu söylemiyor.

Bizce, bu amaç, **Anayasaya uygunluğu denetlemedir**. Bütün Anayasa hükümlerinin Anayasa Mahkemesi bakımından araştırılacak olan amacı demek, Anayasaya uygunluğun denetlen-

mesi demektir. Anayasa Mahkemesince olsun, başka yargı mercilerince olsun, yapılması gerekecek **bütün yorumlar bu amaca elverişli** olmalıdır. Kanun, Anayasaya uygun olup olması bakımından denetlenmekte midir? Bütün kanunların amacı **denetlenmedir**. Anayasa hükümleri başta olmak üzere, bütün kanunların amacı, Anayasaya uygunluk denetlenmesinin sağlanmasıdır. Bunu göz önünde bulundurmak gerekiyor. Anayasa Mahkemesi şu kadar söylemiş. Diyor ki, aynen okuyorum : «Kanun koyucunun iradesi dahi Anayasa Mahkemesinin ödevi üzerinde bir etkiye bulunamaz». Anayasa Mahkemesinin kuruluş ve işleyişi hakkındaki kanunu alalım. Kim yapıyor onu? Parlamento. Parlâmento Anayasa Mahkemesinin görevini değiştirici bir kanun çıkaracak olsa, o kanun Anayasaya aykırı olur. Gerçekten, Anayasa Mahkemesi, kanun, benim ödevim üzerinde etki yapamaz, diyor. Nedir o ödev? Açacaksınız 147. maddeyi: kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi ödevi. Oradan çıkarıyoruz ve diyoruz ki : bu amaç ancak kanunların Anayasaya uygunluğunun denetimi, yani anayasal kontrol amacıdır. Demin söylediğim ve bir cümlesini aynen okuduğum kararda dendiği gibi, kanun koyucunun iradesi dahi, Anayasa Mahkemesinin ödevi üzerinde bir

etkide bulunamaz (18 Aralık 1967 günlü, 66/31, 67/45, Resmî Gazete 18 Nisan 1968).

Prensipier :

Böylece, Anayasa Mahkemesi şunu ortaya koymuş oluyor : Gereçelere dayanma zorunluğu yoktur (şayanı dikkat birşey tabii) ve, Anayasa Mahkemesi hükümlerin yorumlanmasında bağımsız hareket eder. Biz buna «**yorumda bağımsızlık prensipi**» adını vereceğiz. Demek ki, Anayasa Mahkemesince yapılan Anayasa yorumlarında göz önünde tutulması gereken prensiplerden biri yorumda bağımsızlıktır. Bu, şu demek : Anayasa Mahkemesi bir hükmü kendi anlayışına göre anlamlandırır. Ama, bir büyük kapı bu. Kapıdan binanın içine girdiniz mi, ayrıca başka bir takım kurallar daha koyuyor. Bunların neler olduğunu görelim.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRK ANAYASA MAHKEMESİNİN DAYANDIĞI YORUM PRENSİPLERİ

Şimdiye kadar verdiğimiz izahlarla yorum bakımından Anayasa yorumlamasının ne gibi bir takım özellikler taşıması gerektiğine dair genel bilgileri, genel düşünceleri ortaya koyduk. Şimdi, Anayasa deneti yapan yargı kurumunun yazılı Hukuk kurallarını uygulamada kendi anlayışına göre hareket etme ilkesini; daha doğrusu bu konu ile ilgili çeşitli düşüncelerden çıkan prensipleri saptamak, ortaya koymak gerekir. Bunlardan **birinci prensip** olarak şunu belirtmiştik :

«Bağımsızlık» Unsuru :

Anayasa Mahkemesinin, Anayasayı yorumlamada gözettiği prensiplerden birincisi içtihatla **bağımsızlık** prensipidir. Bu esas, Türk

Anayasa Mahkemesinin gözetmekte olduğu bir dikkatte bulundurduğu bir kural olarak karşımıza çıkıyor. Bunu Anayasa Mahkemesinin iki kararından belirgin biçimde görebilirsiniz. Bir tanesi, 21 Kasım 1967 günlü 67/9 Esas ve 67/41 karar sayılı karar, ki bu, 18 Haziran 1968 günlü Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Bir de, 18 Kasım 1969 günlü 69/30 Esas ve 69/65 karar, ki bu da 29 Kasım 1970 günlü Resmî Gazetede yer almıştır.

Anayasa Mahkemesi içtihatlarının bağımsızlığı dediğimiz bu durum, aslında Anayasanın üstünlüğünü sağlamakla görevli bulunan, yani anayasal denet yapan yargı organının Hukuk anlayışındaki bağımsızlık demektir. Bununla şu demek isteniyor : Anayasa Mahkemesi bir yasal kuralın yorumunu yaparken, o kuralın yasama organında hazırlanması ve varlık kazanması sırasında ortaya atılmış bulunan düşüncelerle ve kanunun gerekçesiyle kendini bağılı saymaz.

Bu görüşte isabet görürüz. Bu anlayış yerinde bir düşüncedir. Anayasa Mahkemesi belli yorumu şayet kendi Hukuk anlayışına göre yapmayacak olur ise, ve binaenaleyh başka anlayışlardan istiane ve o anlayışlara bağılılık suretiyle bir hüküm anlamını belirtmeye kalkı-

şacak olursa, o zaman, parlamentonun yanlış bir nitelendirme yapmış olması takdirinde (ki bu, uygulamada sık sık olabilir; parlamentoda kanunun görüşülmesi sırasında hatalı, isabetsiz bir takım manalandırmalar olmuş olabilir, nitelendirmeler vukua gelmiş olabilir) söz konusu olan belirli bir kanun metninin veya, daha önemli olarak, Anayasa hükmünün, Anayasa Mahkemesinin denetimi dışına kaçması gibi bir durum husule gelmiş olur. Çünkü, Anayasa Mahkemesi bu denetimi sûretâ, görünüşte yaparken, aslında Anayasayı yapmış olanların söylediklerinden veya Anayasanın meydana çıkması için yazılı bir şekilde ortaya sürülmüş gerekçeden kendini kurtaramamış olur, onun esiri kalmış olur. Esiri kalınca da, denetim yapamaz. Zira, denetim ancak, denetlemeyi yapmanın, denetlenmekte olandan **bağımsız hareket** edebilmesi ve bağımsız düşünebilmesi takdirinde söz konusu olabilir.

Ne olur o vakit? İşte, gerek Anayasanın 8. maddesinin, gerekse 147. maddenin koyduğu temel ilkeye göre, kanunların Anayasaya uygunluğunu sağlama görevi Anayasanın dokunulmaz iradesine uygun bir şekilde yerine getirilemez olur. Bu tehlikeyi, Anayasa Mahkemesi kendisi de görmüştür. Bunu bir kararın-

da ifade etmiştir. Ondan esinlenmek suretiyledir ki, o düşünce tarzına dayanmak suretiyledir ki, biz de Anayasa Mahkemesinin içtihadta bağımsızlık prensibine göre yorum yapmakta olduğunu söyleyebiliyoruz. Bu düşüncenin yer aldığı karar şudur : 19 Aralık 1966 günlü, 66/7 esas ve 66/46 karar sayılı ve 29 Ocak 1968 günlü Resmî Gazete'de yer almış bulunan karar.

«Çağdaş Uygarlık» Unsuru :

Anayasa Mahkemesinin, çeşitli hükümleri yorumlama yönünde takındığı tavrıdan çıkarabileceğimiz başka bir prensipi **(2) numaralı prensip** diye isimlendirebiliriz: «**Çağdaş uygarlık ilkesine bağlılık**». Gerçekten Anayasa Mahkemesince verilmiş ve eski sayılabilecek olan 11 Şubat 1964 günlü bir karara göre ki, kararın esas numarası 63/131, karar numarası da 64/71 dir. Bu karara göre, Anayasa Mahkemesi, hüküm yorumlamasında bir ana kural olarak iki yönlü ifade ettiği ve fakat aslında bir tek ana fikri belirten bir prensipi kuruyor. Diyor ki, **yorumlamada ana esas :**

1) Anayasa prensiplerinin korunması,

2) Anayasa sisteminde gedik açılmamasıdır.
Esas budur, diyor.

Görüyorsunuz ki, bu iki yön; yani, Anayasa prensiplerinin korunması ile Anayasa sisteminde gedik açılmaması hususu, birisi olumlu, birisi olumsuz iki davranışın ifadesidir. Biri pozitif, biri negatif. Neyi sağlamak için yapıyor bunu? Yorumda bir ilkeyi muhafaza maksadıyla yapıyor ve ifade ediyor. Biz şimdiden formüle etmiş olalım isterseniz : Çağdaş uygarlık düşüncesine aykırı düşecek olan herhangi bir yoruma gidilemez, demek istiyor. Çağdaş uygarlık düşüncesine aykırı düşecek bir yorum yapılamaz. Bu, Türk Anayasa Mahkemesinin gayet belirgin ve kesin bir tutumunu anlatıyor. Anayasa Mahkemesi diyor ki: ben, kanunları uygularken, anayasa hükümlerini uygularken elbet bir takım prensiplere bağlı kalıyorum. Yorum yapıyorum, ki bunu yaparken, çağdaş uygarlık düşüncesine aykırı bir iş yapamam. O zaman yaptığım iş yorum olmuş olmaz, demek istiyor. Şu halde, yorumda gözetilen önemli bir prensiple karşı karşıyayız: Yorum, «Çağdaş Uygarlık» unsuruna uygun olmak zorundadır. Türk Anayasa Mahkemesinin yorum bakımından Anayasanın yorumlanışında göz önünde tuttuğu ana prensiplerden biri yorumun çağdaş uygarlık kavramına uygun olmasıdır. Değilse, isabetli ve doğru bir yorum olmuş olmuyor, bozuk bir yorum oluyor, Türk

anayasal düşünce sistemine uymayan bir yorum olmuş oluyor. Anayasa Mahkemesi bunu, genç eski sayılabilecek olan bir başka kararında, daha sonra da teyiden ikinci bir kararında ifade etmiştir. 22 Aralık 1964 günlü kararda (63/106 Esas, 64/76 Karar) ve daha sonra 26 Eylül 1965 günlü bir başka kararda (63/173 Esas, 65/40 Karar, R.G. 25 Temmuz 1967) bu husus yer alıyor.

«Çağdaş Uygarlık» Kavramının Varlık Şartları :

Bu çağdaş uygarlık kavramı veya unsuru, Anayasa Mahkemesine göre mevcuttur denilebilmek için, belli bir siyasal toplumda (ki, öncelikle Türk siyasal toplumunda, zira uygulamanın yapıldığı toplum odur), iki önemli hususun varlığı lâzımdır. Anayasa Mahkemesi diyor ki : çağdaş uygarlık kavramının yürürlükte bulunduğundan söz edilebilmek için, birincisi, **insan hakları ilkesinin**; ikincisi de **demokratik toplum olma ilkesinin** yürümekte olması gerektir. Demek ki, iki ilkeye dayandırıyor çağdaş uygarlık kavramını. Çağdaş uygarlık nedir diye muhtevasını tesbite kalkıştığınız zaman ki, daha önce bunda kesin bir muhteva görmek zordur demiştik, yavaş yavaş bir şekillenme bir belirlenme oluyor. İki unsuru aldık şimdi.

Şayet, «İnsan hakları» ve «demokratik toplum oluş» halleri varsa, burada çağdaş uygarlık var, diyeceğiz. Evvelâ, İnsan hakları ilkesi yürüyor mu? yani, insan hakları sayılıyor, uygulanıyor, fertler onlardan faydalanabiliyorlar, onları kullanabiliyorlar mı?

İkincisi, bu toplum demokratik midir? Demokratik olmayı çeşitli şekillerde tayin etmek mümkün. O da, muhteva itibariyle tereddüt getirici. Demokrasi, demokratik rejim, demokratik siyasal toplum deyimlerinin nedir içeriği, muhtevası, anlamı? Onu anlamada bakıyorsunuz, Doğu demokrasi anlayışı başka biçimde düşünüyor, yahut marksist demokrasi teorisine göre başka; Batı demokratik toplumları veya liberal demokrasinin daha çok galip bulunduğu anlayış içindeki devlet siyasal rejimlerinde nitelendirilmesi başka oluyor. Ama, Türk Anayasa Mahkemesinin görüşü dediğimiz gibidir. Dikkat edilirse, Anayasa Mahkemesince belirtilen «insan hakları» ve «demokratik toplum» ilkeleri, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde de yer alan ilkeler. 10 Aralık 1948 tarihli **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**, Anayasa Mahkemesinin ortaya koymakta olduğu bu iki ilkeye dayanarak, insan haklarını belirli yasalara bağlıyor, kanunlaştırmalara konu tutuyor.

«Çağdaş Yorum» :

Anayasa Mahkemesinin ayrıca yorumun, çağdaş yorum kurallarına uygun olmasından söz ettiği bir kararı da var. «Çağdaş yorum kuralları» diyor, Anayasa Mahkemesi. O tabiri kullanıyor. 28 Aralık 1967 günlü bir karar. (67/10 Esas, 67/49 Karar, R. G. 30 Ocak 1969). Anayasa Mahkemesi, çağdaş uygarlık düşüncesinin yanında, ondan ayrı olarak; çağdaş yorum kurallarına uygun hareket etme düşüncesine de yer vermiş. Ben, diyor, yorum yaparken çağdaş yoruma uyarım. Yani bu, dikkat ederseniz, Prof. Leibholz'un : Anayasa hükümlerinin yorumlanmasında dinamiğe dikkat etmek gerekir, siyasal gerçek neyse o, gözden uzak bulundurulmamalıdır, göz önünde tutulmalıdır, şeklindeki ifadesi ile bir uygunluk gösteriyor. Çağdaş yorum bu.

Anayasa Mahkemesi, daha ileri gitmiş, bir kararında (12 Ocak 1971 gün, 69/31, 71/3 karar, R. G. 26 Mart 1971), çağdaş yorum dendiği zaman, bununla sadece söze, yani lafza ve bir kurumun (ki, anayasal kurumu kastediyor daha ziyade, hukuksal kurum deyiniz isterse- niz, kanunun getirdiği bir kurum deyiniz ister- seniz) bir kurumun genellikle kuruluş biçimine göre yapılmayan yorum, sadece söze ve kuru-

luş biçimine önem verilmekle yetinilerek yapılmayan yorum, çağdaş yorumdur, diyor. Bakınız burada realist teorideki görüşe yaklaştı bilmeksizin Anayasa Mahkemesi. Açıkça diyor ki, metne bakmakla yetinmemelidir. Bir kurumun şekillendirilişine, biçimsel durumuna dair olan hükümlere bakmakla da yetinmemelidir. Bunun üstünde bir yoruma gitmelidir. O zaman çağdaş yorum oluyor diyor. Şu halde, siyasal gerçeğe de bakmalıdır yorum yapılırken. Yalnız sözle yetinmek, yalnız Anayasanın getirdiği bir kurumun, müessesenin biçimlendirilişine, biçimsel dış yapısına bakmakla yetinmek isabetli bir şey olmaz demek istiyor.

«Batı» Unsuru :

Yine bu çağdaş uygarlık prensipine (ikinci prensip olarak tesbit ettiğimiz çağdaş uygarlık prensipine) bağlı olarak Anayasa Mahkemesi kararlarında aynı zamanda Türk anayasal sistemindeki temel değerleri de aydınlatmaya elverişli olabilecek, başka neticeler çıkarmamız mümkündür. Bununla kastedtiğim şu : Anayasa Mahkemesi diyor ki (26 ve 27 Eylül 1967 günlü karar) : yorum yapılırken **Batı demokrasilerinde anlaşılan anlamdan** ayrılmamalıdır. Bu, çok değerli bir şey. Anayasa Mahkemesinin bunu söylemesi, ayrı bir önem getiri-

yor. Bu kararın numarası : Esas, 63/336; Karar, 67/29 dur. 19 Ekim 1968 günlü Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Batı demokrasilerinde anlaşılın anlamadan ayrılmak suretiyle yorumda bulunulması caiz değildir, diyor. Bizim de belirtmek istediğimiz, Anayasa Mahkemesinin yorum yönünden izlemekte olduğu prensiplerin neler olduğunu saptamak suretiyle bütün Türk mahkemelerinin uygulamakta oldukları yorum biçimleri üstünde nasıl hareket etmeleri gerekeceğini ortaya koymak.

«İlericilik» Karakteri :

Bir başka kararında, **Batı demokrasileri** tâbirinde neyi gizli gördüğünü açıklamış Anayasa Mahkemesi. Bu da çok dikkate değer bir şey. Bakınız ne diyor (12 Mayıs 1970 gün, 70/21 Esas, 70/24 Karar, R. G. 21 Ekim 1970) : Yorum sırasında en ileri ülkelerin yasalarına bakılmalıdır. Aynen, «**en ileri ülkeler yasaları**» tabiri kararda yer alıyor. En ileri ülkelerin yasalarına bakılmalıdır, diyor. Neden öyle yapılmalıdır? Çağdaş uygarlık, çağdaş yorum, sonra batı demokrasileri anlaşılışı diyeceksiniz. Onlar tamam da, bir de şunu ilâve ediyor; diyor ki, zira **anayasanın ruhu** (biz onu bilimselleştirelim, çağdaş uygarlık düşüncesine aykırı

yorum yapılamaz dediği zamandaki kavramı ayıkladığımız gibi yapalım) :

«1 — İnsan haklarını koruyucu,

2 — İlerici» dir diyor.

Çok önemli! İçinde bulunduğumuz siyasal bunalım bakımından fevkalâde değerli bul Gözden kaçacak bir şey tabii. Çünkü, sayfalar tutan bir kararın içerisinde dört tane kelimecik. Anayasanın ruhu : «**insan haklarını koruyucu ve ilericidir**» diyor. Şu halde, şimdi gelelim, netice çıkaralım.

Türk Anayasasının «Ruh»u :

Yorumda iki şeye bakmak gerekecek.

Biri, Anayasa Mahkemesi yorum yaparken hürriyetler üstünlüğü esasına göre, bunu göz önünde tutarak hüküm anlamlarını belirtecektir. Anayasanın ruhunda **insan haklarını koruculuk** vardır ve insan hakları dediğiniz şey hürriyetlerdir. Demek ki, «**hürriyetler üstünlüğü prensipi**» baş üstünde tutulmak gerekir. Temelde bu olacaktır.

İkincisi, **Batı demokrasilerindeki anlayışa** bakmak gerekecektir. Batı demokrasileri nasıl bir anlayış içindedirler?

«Anayasa Mahkemesi Çalışmaları» :

Anayasa Mahkemesi bir mukayeseli hukukçu gibi, araştırmacı gibi davranmaya; esnaf anlayış ile tayın tevzi eden veya mal veren bakkaliye anlayışı içinde olmaksızın, bir laboratuvar anlayışı içinde davranmaya, gerçeklerin de araştırmacısı olmaya mecburdur. Anayasa Mahkemesinin eksiksiz bir kitaplığı olmak gerekir. Bütün batı uygarlığı devletlerinin Anayasa kontrolü yapan yargı mercilerince verilmiş kararlarını yayınlamakta olan dergileri orada bulundurması gerekmektedir. Anayasa hukukçularının eserlerini orada toplamış olması gerekmektedir. Neden? Araştırma yapacak ta ondan. Zaten, Anayasa Mahkemesinin çalışma kuralları icabı evvelâ raportör bir rapor hazırlıyor. Raportörün hazırladığı raporun teşhîrî, tasvirî bir mahiyeti var, sergileme yönü üstün. Bu sergilemede, Anayasa Mahkemesi raportörü şöyle hareket ediyor : Diyor ki, bu davada söz konusu olan, Anayasaya aykırılığı ileri sürülen hüküm şudur. Kanun hükmünün aykırı bulunduğu Anayasa hükmü ise şudur. Bunları söylüyor. Ondan sonra, Anayasanın, o kabili telif olmayan, uyuşmayan hükmünün Kurucu Meclis'te hazırlanışı sırasındaki görüşmeler, mütalâalar, gerekçede ileri sürülen fikirler v.s. ortayakonuyor. Sonra, davacı ne demiş; bir

mahkemeden def'i yoluyla gelmişse, mahkemenin dosyasındaki evrak nelerse onlar üstüste bir istif bir takım halinde dava ile ilgili vesikalar bir araya getiriliyor.

Şimdi biz istiyoruz ki, genç raportörler, bir adım daha ileri gitsinler ve, bizzat Anayasa Mahkemesinin Anayasanın ruhu diye isimlendirdiği iki niteliğin, insan haklarını koruyuculuk ve ilerici bir Anayasa olma niteliklerinin uygulanması ile varılacak sonuçlarla Batı demokrasilerindeki anlayışta olduğu gibi hareket etsinler. Raportör ne yapıyor? İnceleyor. Yüksek Mahkeme Batı demokrasilerine bak dediğine göre, İtalya'ya da bakacak; Almanya'ya da bakacak. Zaten, Türk Anayasasının birçok hükümlerinde faydalandığı iki önemli kaynak bunlar. Sonra, İnsan Hakları Evrensel Bildirisine bakacak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine bakacak. Bunlar hakkında yazılmış eserler, değerlendirmeler, incelemeler var, verilmiş mahkeme kararları var, milletlerarası mahkeme kararları var; onları ele alacak. Batı demokrasisi dediğine göre, İngiltere'deki düşünceye bakacak, Fransadaki uygulamaya bakacak, İskandinav devletlerine bakacak. Bunun gibi. Bunlar ise, tabii bir takım incelemeleri gerektirecek faaliyetlerdir.

«Anayasa Üstünlüğü» :

Anayasa Mahkemesine göre yorumda göz önünde tutulması gereken ana **prensiplerden üçüncüsü**, yorumun, **anayasa üstünlüğü prensipine** uygun olarak yapılması gerekeceği esastır. Yani, anayasa üstünlüğüne göre yorum prensipi uygulanacak.

Dikkat ederseniz, hemen gözümüze çarpıyor : Anayasanın 8. maddesi, birden bire bütün öteki Anayasa hükümlerini ölçmeye yarayan bir standart haline geliveriyor. Bir ölçü haline geliyor. «Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.» Bu hükmün, hepsinin üstüne çıkmasını gerektiren bir uygulama alanına geçiyoruz. Anayasa Mahkemesi, ancak, Anayasa üstünlüğüne göre yorum yapılabilir, diyor. Bunu 12 Haziran 1969 günlü kararında belirtti (68/38 Esas, 69/34 karar, R. G. 29 Ocak 1970). Bu kararda Anayasa Mahkemesi, tekmil kanunlar hükümleri Anayasa üstünlüğü ilkesine uygun olarak yorumlanabilir, demek istiyor. Yorum mu yapacaksın, kanun mu yorumlayacaksın, Anayasanın bir hükmünü mü yorumlayacaksın, bunu ancak Anayasa üstünlüğü ilkesine göre yapabilirsin. Anayasa Mah-

kemesine göre, Anayasada yer alan, Anayasa içinde ifadesini bulmuş olan hükümler, sınırlama konusu olabileceklerdir. Bizzat Anayasa, meselâ 11. maddesinde hürriyetlerin kayıtlanması hakkında esas koyar. Yine, aynı Anayasa 124. maddesinde sıkıyönetimle ilgili hükümleri koyarken, ne gibi hürriyetlerin sınırlanacağı, nasıl, hangi yoldan sınırlanacağı veya durdurulacağı, büsbütün kullanılmayacağı hakkındaki prensiplerin neler olacağını kanun belirtir der.

Şu halde, sınırlama söz konusu olabiliyor, ama nerede olabiliyor?

Anayasa Mahkemesi diyor ki, Anayasa hükmünü, gene ancak Anayasa sınırlandırabilir. Bir **Anayasa hükmünün** getirdiğini, Anayasanın kendisinden gayrisi sınırlandıramaz. Anayasa üstünlüğü prensibi bu.

Ancak, başka vesile ile söyledim ve yorum konusunu doğrudan doğruya ilgililemediği için belki burada üzerinde ayrıca durmuyoruz.

Anayasa Mahkemesi uygulamada, yorumun yapılışı daima **Hukukun Genel Prensiplerine uygun** olmalıdır diye bir büyük esas koymuştur. Hukukun Genel Prensipleri, Anayasada yer almamış, yazılı değil.

«Anayasa Mahkemesi Çalışmaları» :

Anayasa Mahkemesi bir mukayeseli hukukçu gibi, araştırmacı gibi davranmaya; esnaf anlayış ile tayin tevzi eden veya mal veren bakkaliye anlayışı içinde olmaksızın, bir laboratuvar anlayışı içinde davranmaya, gerçeklerin de araştırmacısı olmaya mecburdur. Anayasa Mahkemesinin eksiksiz bir kitaplığı olmak gerekir. Bütün batı uygarlığı devletlerinin Anayasa kontrolü yapan yargı mercilerince verilmiş kararlarını yayınlamakta olan dergileri orada bulundurması gerekmektedir. Anayasa hukukçularının eserlerini orada toplamış olması gerekmektedir. Neden? Araştırma yapacakta ondan. Zaten, Anayasa Mahkemesinin çalışma kuralları icabı evvelâ raportör bir rapor hazırlıyor. Raportörün hazırladığı raporun teşhîrî, tasvirî bir mahiyeti var, sergileme yönü üstün. Bu sergilemede, Anayasa Mahkemesi raportörü şöyle hareket ediyor : Diyor ki, bu davada söz konusu olan, Anayasaya aykırılığı ile ri sürülen hüküm şudur. Kanun hükmünün aykırı bulunduğu Anayasa hükmü ise şudur. Bunları söylüyor. Ondan sonra, Anayasanın, o kabili telif olmayan, uyuşmayan hükmünün Kurucu Meclis'te hazırlanışı sırasındaki görüşmeler, mütalâalar, gerekçede ileri sürülen fikirler v.s. ortayakonuyor. Sonra, davacı ne demiş; bir

mahkemeden def'i yoluyla gelmişse, mahkemenin dosyasındaki evrak nelerse onlar üstüste bir istif bir takım halinde dava ile ilgili vesikalar bir araya getiriliyor.

Şimdi biz istiyoruz ki, genç raportörler, bir adım daha ileri gitsinler ve, bizzat Anayasa Mahkemesinin Anayasanın ruhu diye isimlendirdiği iki niteliğin, insan haklarını koruyuculuk ve ilerici bir Anayasa olma niteliklerinin uygulanması ile varılacak sonuçlarla Batı demokrasilerindeki anlayışta olduğu gibi hareket etsinler. Raportör ne yapıyor? İnceleyor. Yüksek Mahkeme Batı demokrasilerine bak dediğine göre, İtalya'ya da bakacak; Almanya'ya da bakacak. Zaten, Türk Anayasasının birçok hükümlerinde faydalandığı iki önemli kaynak bunlar. Sonra, İnsan Hakları Evrensel Bildirisine bakacak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine bakacak. Bunlar hakkında yazılmış eserler, değerlendirmeler, incelemeler var, verilmiş mahkeme kararları var, milletlerarası mahkeme kararları var; onları ele alacak. Batı demokrasisi dediğine göre, İngiltere'deki düşünceye bakacak, Fransadaki uygulamaya bakacak, İskandinav devletlerine bakacak. Bunun gibi. Bunlar ise, tabii bir takım incelemeleri gerektirecek faaliyetlerdir.

«Anayasa Üstünlüğü» :

Anayasa Mahkemesine göre yorumda göz önünde tutulması gereken ana **prensiplerden üçüncüsü**, yorumun, **anayasa üstünlüğü prensipine** uygun olarak yapılması gerekeceği esastır. Yani, anayasa üstünlüğüne göre yorum prensipi uygulanacak.

Dikkat ederseniz, hemen gözümüze çarpıyor : Anayasanın 8. maddesi, birden bire bütün öteki Anayasa hükümlerini ölçmeye yarayan bir standart haline geliveriyor. Bir ölçü haline geliyor. «Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.» Bu hükmün, hepsinin üstüne çıkmasını gerektiren bir uygulama alanına geçiyoruz. Anayasa Mahkemesi, ancak, Anayasa üstünlüğüne göre yorum yapılabilir, diyor. Bunu 12 Haziran 1969 günlü kararında belirtti (68/38 Esas, 69/34 karar, R. G. 29 Ocak 1970). Bu kararda Anayasa Mahkemesi, tekmil kanunlar hükümleri Anayasa üstünlüğü ilkesine uygun olarak yorumlanabilir, demek istiyor. Yorum mu yapacaksın, kanun mu yorumlayacaksın, Anayasanın bir hükmünü mü yorumlayacaksın, bunu ancak Anayasa üstünlüğü ilkesine göre yapabilirsin. Anayasa Mah-

kemesine göre, Anayasada yer alan, Anayasa içinde ifadesini bulmuş olan hükümler, sınırlama konusu olabileceklerdir. Bizzat Anayasa, meselâ 11. maddesinde hürriyetlerin kayıtlanması hakkında esas koyar. Yine, aynı Anayasa 124. maddesinde sıkıyönetimle ilgili hükümleri koyarken, ne gibi hürriyetlerin sınırlanacağı, nasıl, hangi yoldan sınırlanacağı veya durdurulacağı, büsbütün kullandırılmayacağı hakkındaki prensiplerin neler olacağını kanun belirtir der.

Şu halde, sınırlama söz konusu olabiliyor, ama nerede olabiliyor?

Anayasa Mahkemesi diyor ki, Anayasa hükmünü, gene ancak Anayasa sınırlandırabilir. Bir **Anayasa hükmünün** getirdiğini, Anayasanın kendisinden gayrisi sınırlandıramaz. Anayasa üstünlüğü prensibi bu.

Ancak, başka vesile ile söyledim ve yorum konusunu doğrudan doğruya ilgililemediği için belki burada üzerinde ayrıca durmuyoruz.

Anayasa Mahkemesi uygulamada, yorumun yapılışı daima **Hukukun Genel Prensiplerine uygun** olmalıdır diye bir büyük esas koymuştur. Hukukun Genel Prensipleri, Anayasada yer almamış, yazılı değil.

Uygulama Örneği :

Anayasa Mahkemesine göre, Anayasada yer alan ilkeler yine Anayasada, Anayasa metni içinde sınırlamaya konu olabilirler. Meselâ, bakınız, Anayasa Mahkemesi şöyle bir şey yaptı : dedi ki, öğretim kurumu kurma: yani, okul açma hürriyeti 21. maddedeki bir fıkranın icabı. Herkes istediğinden öğrenebilir, istediğine öğretebilir. Öğretim ve bilim hürriyetidir bu. Şimdi, bu hürriyeti, Anayasa Mahkemesi 120. madde ile sınırlandırılmış diye kabul etti özel yüksek okullar hakkında verdiği kararda. Kanaatimizce, hukuken isabetsiz olan bir karar. Yanlış bir karar verdi Anayasa Mahkemesi. Ama, Anayasa Mahkemesinin hükmüne boyun eğmek zorundayız (Anayasa Mahkemesinin 12 Ocak 1971 günlü kararı -69/31 Esas ve 71/3 Karar). Yani demek istiyor ki Anayasa Mahkemesi; yalnız demek istiyor değil; neticede de o oldu zaten : Anayasanın 120. maddesi hükmü, insan haklarından ve temel hürriyetlerden olan 21. maddede ifadesini bulmuş öğretim ve eğitim ve bilim hürriyetini ortadan kaldıracaktır, diyor. Sınırlandırma da değil, ortadan kaldırmaya gidiyor. Kendi kendisini nakzetmiş olmuştur. Mevcut, tesbit ettiği prensipleri aşmak suretiyle bir başka neticeye vardı Anayasa Mahkemesi burada. Şimdi, bu konuda, yani

Anayasa üstünlüğüne göre yorum yapılması prensipinde, Anayasanın hangi hükmünün ötekine uygun olması lâzım geleceği gibi bir tercihle karşı karşıya kalıyor Anayasa Mahkemesi. O tercihte de hürriyetlerin üstünlüğü prensipine göre yorum yapılmasını kabul etmişken, ayrılıyor o prensipten. Bir prensipin ötekini yutacağı yollu bir görüş geliyor. İşin içinden de çıkamıyor. Anayasa üstünlüğü gözetilecek ise 21. maddeyi uygulamak gerekir. Fakat, Yüksek Mahkeme : Hayır, ben 120. maddeyi tercih ediyorum, diyor. İnsan hakkını hükümlerine alan bir esas maddeyi neden üstün tutmuyor da, bir kuruluşu düzenleyen hükümle biçimsel yorumu üstün tutuyor?

Görüyorsunuz ki, Türk Anayasa Mahkemesi, henüz belirgin, aydınlık, açık yollar üzerinde yorumda değildir. İhtimal, bazı dış etkiler de vardır bunda. Hukuksal diye nitelendiremeyeceğimiz etkiler de vardır ve odur ki izlenimimiz, bunda sokağın tesiri, etkisi olmuştur. Özel yüksek okullara karşı duyulan bir alerijinin Anayasa Mahkemesini de etkisi altına almış olması muhtemeldir.

Kaldı ki, bu tercihten, yani hürriyetler üstünlüğünü bir yana bırakmak suretiyle yapılan tercihten bir takım meseleler çıkıyor, hukuk

problemleri çıkıyor. Denebilir ki, başlıca üç sorun ortaya çıkıyor.

Temel İlkelerde Öncelik :

Bunlardan bir tanesi, temel ilkelerdir ki, hürriyetler üstünlüğü bir temel ilkedir, zira 2. maddeye göre Türkiye Devleti, insan haklarına dayanan bir hukuk devletidir-bu temel ilkelerden ayrılmak mümkün olabilecek mi sorusunu cevaplandırmak gerekiyor bu karar karşısında. Karara göre ayrılmak mümkün olabilecek temel ilkelerden. Hangisi o temel ilke? Türkiye Devletinin insan haklarına dayanmakta oluşu. Söz konusu İnsan hakkı 21. maddenin ele aldığı eğitim ve bilim hürriyeti.

Sınırlamanın Sınırı :

İkinci bir sorun daha beliriyor. Herhangi bir Anayasa kuralını sınırlamada, yani bir istisna hükmü getirmede, (çünkü, sınırlama demek, bir istisna hükmü getirmek demektir ana kurala; **aslolan sınırlanmamasıdır** hakkın). Bu sınırlama hükmü, temel ilkeyi büsbütün ortadan yok edebilecek dereceye kadar gidebilecek mi? Anayasanın 11. maddesinde hürriyetler için söylenmiş olan sınırlama yapılabilir şu şu sebeplerle ama, bir hürriyetin veya ana hakkın

özüne dokunulamaz esasının nazara alınmaması, yok farzedilmesi noktasına kadar gidebilir mi? 21. maddenin belirli hükmü ile ferde tanınmış bulunan ana hak ve hürriyetlerden biri büsbütün ortadan kaldırılıyor. Yüksek öğretim kurumu açıp, istediğine öğretmek ve isteyene öğretmek ve istediğinden öğrenmek hakkı ortadan kalkmış oluyor. Buraya kadar gidilebilir mi sorusunu cevaplandırmak, bilimsel yönden bunun münakaşasını yapmak gerekiyor.

Nihayet, üçüncü sorun da şu : Anayasanın, biliyorsunuz, 156. maddesi var. Bu maddenin ikinci fıkrası belirli bir anlam taşır. Bu fıkrada, kenar başlıklarının anlamlarla ilişkisi kuruluyor ve onun dinamizmi içinde nasıl bir sonuca varmak gerektiği hususu ele alınıyor. 21. maddenin yer aldığı kısım ve bölüm ile 120. maddenin yer aldığı «İdare» paragraflarına bakmak gerekiyor. İdare paragrafı içinde 120. madde yer almış. Halbuki, 21. madde, temel hak ve hürriyetlerin kişi ile ilgili ana haklar arasında. Burada ne olmuş oluyor? İnsanı insan olarak muhafaza etmek ve yaşatmak anayasal amacına, devletin idare kuruluşundaki bir biçimlendirmeye dair hüküm üstün tutulmuş oluyor. Anayasa Mahkemesi Kararı bu me-

seleyi de bir sorun olarak karşımıza getiriyor ve tabii halledilmesini gerektiriyor.

Hatırlatma ve Analiz :

Anayasa Mahkemesinin, Anayasanın yorumu konusunda ortaya koymuş bulunduğu fikirleri bazı prensipler etrafında toplamaya çalışıyoruz. Bu arada, **üçüncü bir prensip** olarak, Anayasa üstünlüğü düşüncesine göre yorumda bulunma prensipini ortaya koyabiliriz, diyoruz. Nitekim Anayasa Mahkemesi de diyordu ki : bütün yorumlarda Anayasa üstünlüğü prensipi göz önünde tutulmalıdır. Yorum, ancak bu prensipe göre yapılmalıdır. Eğer bunun bir istisnası söz konusu olacak ise, o takdirde, Anayasada yer alan herhangi bir ilke, yine ancak Anayasa ile konulmuş bir istisna konusu olmak üzere sınırlandırılabilir, diyordu. Hatta dedim ki, hatırlarsanız, Anayasanın 21. maddesi ile ilgili olmak üzere, bilim ve san'at hürriyeti ile ilgili olmak üzere verilmiş bulunan bir kararda Anayasa Mahkemesinin görüşü, bu temel insan hakkının, bilim ve san'at hürriyetinin, Anayasanın 120. maddesi ile sınırlandırılmış olduğu yolunda bir yoruma gitmiştir. Diyordu ki : 21. madde ile kişiye tanınmış olan öğretim kurumu kurma hürriyeti, yine Anayasanın 120. maddesinde sınırlandırılmış olduğu

için, caiz görülmesi gereken bir istisna meydana getirir. Sınırlandırma, Anayasanın uygun göreceği bir istisnadır, demek istiyor. Bu kararı ile Anayasa Mahkemesi, Anayasanın 120. maddesinin 21. maddenin getirdiği hükümlerden bir kısmını ortadan kaldırmakta olduğu sonucunu ifade etmiş bulunuyor. Üniversiteler hakkındaki 120. maddenin bazı hükümleri, temel haklar ve ödevler arasında yer alan ve 21. maddede ifadesini bulan bilim ve san'at hürriyetinin bir kısım hükümlerini ortadan kaldırır, diyor; kaldırmıştır, diyor. Bu kararın da tarih ve numarasını vermiştim. Hatırlarsınız, 12 Ocak 1971 günlü bir karardı ve demiştim ki, buradan bir takım meseleler çıkıyor, bir takım sorunlar çıkıyor. Bunlardan ikisi esasa ilişkin birisi de şeklidir diyebiliriz. Bu üç meseleyi ele alalım.

Çözülecek Sorunlar :

Birincisi, bizzat Anayasa Mahkemesinin yorum prensipleri arasında, hatırlayacağımız gibi, **hürriyetler üstünlüğü prensipi** vardı. Hürriyetler üstünlüğü prensipine göre yorum esası vardı. Şimdi, Anayasa Mahkemesi, temel ilmeden, hürriyetler üstünlüğü prensipinden de ayrılmış mı oluyor, bundan ayrılmak mümkün olabilecek mi, sorunu ortaya çıkıyor hukuki

bakımdan. Çünkü, Anayasanın 2. maddesi açık bir şekilde, devlet insan haklarına dayanır, diyor. İnsan hakları, devlette herşeyden üstün tutulacaktır. «Başlangıç» kısmının beşinci fıkrasında da aynı şeyi söylüyor biliyorsunuz. Böyle olunca, insan hakları üstünlüğü prensibi, veya hürriyetler üstünlüğü diyelim kısaca isterseniz, temel ilkedir. Anayasa Mahkemesi, ele aldığımız kararındaki yorumu ile bu temel ilkedeki ayrılış olmuyor mu? sorunu çıkıyor karşımıza. Bunu tabii cevaplamak gerekecektir.

Bir takım nedenlerle veya gerekçelerle ana esastan ayrılmanın mümkün olacağına delâlet eden bir karar verilmiş oluyor, dememiz gerekecek.

Hürriyetin Sınırlandırılması :

İkinci bir sorun şu : Anayasa Mahkemesinin kabulü gibi, bir temel ilkenin ancak Anayasada bir başka hükümle istisna biçiminde şekillendirilmiş olması halinde bu istisna, **temel ilkeyi büsbütün ortadan kaldıracak bir sınırlama** şekline bürünebilir mi?

Ne demiştik? Anayasa bir ilke koyar, bu ilkeye aykırı herhangi bir kanun hükmü olamaz. Ancak, Anayasa, kendisi bir başka hükümle istisna

istisna koyabilir. Faraza, hürriyetlerle ilgili olmak üzere, temel hak ve hürriyetler, prensip itibarıyla sınırlandırılmaz, demiş. Sonra da, istisna olarak, kanunla sınırlandırılabilir, diye ekliyor. Gene istisnanın bir istisnası olarak tekrar ana prensipe dönüyor, ve hürriyetin özüne dokunulamaz, diyor; kanunla sınırlandırılabilir bu yapılamayacak. İşte, ele aldığımız ikinci sorun bununla ilgili, bu düşünce ile.

Anayasa Mahkemesinin Uygulayışı :

Anayasa Mahkemesinin dediğine göre, 21. maddedeki temel hakka 120. madde ile bir istisna getirilmiştir, bir sınırlandırma getirilmiştir. Peki, hakkın özünü yoketme raddesine kadar gidilebilecek mi? Çünkü, Anayasa Mahkemesi, özel yüksek öğretim kurumu kurulamaz, dedi. Bu suretle, özel yüksek öğretim kurumu kurma hürriyeti yoktur, demiş oldu. Ne oldu? Hakkın özü ortadan kalkmış oldu. Bu, ne dereceye kadar Anayasa Mahkemesince Anayasayı yorumlama işlemi içinde caiz görülecek veya görülmeyecek sorunu, hukuksal değerlendirmeye sorunu olarak ortadadır. Zira, bakınız, Anayasanın 21. maddesinin 2. fıkrası «eğitim ve öğretim, devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir» diyor. Bizzat Anayasa, serbestlik prensibini koymuş, şartını da söylüyor :

Devlet vazifelendirilmiştir. Ne ile? Denetleme ve gözetleme ile. Niçin yapacak bunu? Eğitim ve öğretim belirli bir çizgiden çıkmasın diye. Maddenin 3. ve 4. cü fıkraları da bu çizgiyi belirtiyor. 3. fıkrada diyor ki, özel okul kurulması halinde bunun bağlı olacağı esaslar devlet okulları ile erişilmesi istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenecektir. Birkere, kanuna emir veriyor; düzenle bunu, diyor; ben özel okul istiyorum, diyor. İstemediği şeyi de söylüyor. Yapılacak olan kanunu hangi kıvam içinde meydana getirmek gerektiğine dair işareti veriyor. Yani, kanun yapıcıya kanunu nasıl yapacağını gösteriyor. 4. fıkrada da, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açtırma, diyor. Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre özel okul kurmayı mümkün kılacak kanunu hazırla, diyor, emri bu.

Anayasa Mahkemesi ise, kendi yetki alanını aşmak suretiyle yasama organına Anayasa iradesinin verdiği bir yetkiyi ortadan kaldırıyor; Yargı, Yasamanın yetki alanına girmiş oluyor, anayasal yargı oraya taşmış oluyor.

Anayasa Hükümleri Arasında Tercih Sorunu :

Bir de, Anayasa hukukçusu için bir tecrübe teşkil eden üçüncü bir sorun ortaya konu-

labilir: Anayasanın 156. maddesinin ikinci fıkrası hükmü karşısında «Anayasa üstünlüğüne göre yorum prensipi», ne dereceye kadar değerli olabilecek. Çünkü, göreceğiz, birazdan söyleyeceğim, Anayasa Mahkemesi, Anayasayı yorumlarken davranışlarından ve verdiği kararlardan istihraç edebildiğimiz bilimsel sonuçlarda, bir prensipe daha bağlanmıştı : «Anayasa bütünlüğü» prensipini göz önünde tutuyor. Bu prensipi göz önünde tutarsanız, verilmiş olan kararda 21. madde ile 120. madde aynı bütün içinde düşünülmemiş oluyor. Birinin ötekine üstünlüğü, Anayasa hükümlerinden birini diğere tercih gerektiriyor. Eğer, tercih gerekcekse devletin dayandığı insan haklarının tercih edilmesi gerekir idi. Ama mahkeme öyle yapmıyor. Devletin yüksek öğretimde bulunma inhisarını tesis eden bir netice çıkarıyor; bir tekel kuruyor; yalnız o yapsın bu işleri, demek istiyor. 156. maddenin ikinci fıkrasından demin bahsederken oraya gelmek istedim. Diyor ki 156. maddenin 2. fıkrası : madde kenar başlıkları, sadece ilgili oldukları maddenin konusunu ve maddeler arasındaki sıralanma ve bağlantıyı gösterir. Anayasa metnine dahil değildir bunlar; ama, bağlantıya işaret eder ve bu bakımdan anlamlandırılmalıdır, demek istiyor. Bakınız, dikkat buyurun : 120. madde; yani 21.

maddeye yek tutulmuş olan, üstün tutulmuş olan 120. madde, Anayasada «İdare» başlıklı paragrafın yer almakta olduğu «Cumhuriyetin Temel Kuruluşu» başlığını taşıyan Üçüncü Kısımın, İkinci Bölümündedir. «Yürütme» bölümündedir. «Yürütme» bölümü içinde yer alan özerk kuruluşlardan biri ile ilgili olmak üzere konulmuş hükümdür. Dikkat ederseniz meşhur 114. madde de bu bölümün «İdare» paragrafındadır. Yani, idarenin hiçbir eylem ve işleminin hiçbir suretle yargı denetimi dışında bırakılmayacağını belirten hüküm. Maksat, göz önünde tutulan nokta şu : Yürütme organı, Anayasa düzeninin temel ilkeleri çerçevesi içinde, devlet yönetimini yerine getirsin. Bu denetleme, yürütmeye yardım bakımından bir denetlemedir. Samıldığı gibi, siyasal iktidarın zaafi hallerinde mütemadiyen onun işlemlerinin yerine getirilmemesi yolunda verilmiş yürütmeyi durdurma kararlarının çokluğu karşısında zannedilebileceği gibi, yürütmenin karşısında, onun hareketlerini mütemadiyen frenleyici bir düşman ve hasım durumunda değildir Danıştay denetlemesi. Bilâkis, Danıştaya Anayasanın vermekte olduğu fonksiyon, yürütmenin Anayasaya uygun olarak devleti yönetebilmesinde yardımcı olması. Onun için denetliyor, denetlemeyi yaptırışının sebebi o. Neden yargı bölü-

münde değil bu kural? Orada yüksek mahkemeler arasında Danıştay'dan söz edilmiş; fakat, fonksiyonunun burada, «İdare» paragrafında bahsediliyor. Bunun gibi, özerk kuruluşlardan üniversite olsun, radyo-televizyon kuruluşu olsun, odalar birlikleri olsun, hep «İdare» içerisinde. Yani, devletin Anayasaya uygun olarak yönetilmesini temin edecek olan **yürütmenin yardımcıları olarak**, onun ikazcıları olarak, idarenin görevini yerine getirsin diye kendisine destek olma bakımından ele alınmışlar. Yanlış anlamalar oldu. Ama, artık yerli yerine koymak lâzım herşeyi. Şimdi, 156. maddenin ikinci fıkrası bu bağlantıları tayin ediniz, diye emrediyor. Hangi bölüm içinde ise, başlığında ne yazıyorsa, ona göre buna yer veriniz ve değerlendiriniz, diyor. Anayasa Mahkemesi, yorumlarında bunu göz önünde tutmuyor görünüyor. Fakat, buna rağmen, Anayasa üstünlüğüne göre yorum yapma prensipini, verilen kararlardan çıkarmaklığımız mümkün.

Şimdi, geliniz, bir başka prensipi şekillendirelim.

«Gerçek Anlam» Prensibi :

Dördüncü bir prensip, Anayasa Mahkemesinin yorum işinde göz önünde bulundurduğu

dördüncü esas, **hükmün gerçek anlamını belirtme prensipidir**. Gerçek anlamı belirtme prensipini koyuyor Anayasa Mahkemesi. Hükmün gerçek anlamının araştırılmasının gerekeceğine dair 28 Haziran 1966 günlü bir karardan söz edebiliriz (65/42 Esas, 66/30 Karar, R. G. 28 Haziran 1967). Anayasa Mahkemesi, haklı olarak diyor ki, bir hükmün gerçek anlamının araştırılması ancak o hükmün konulmasında güdülen amaca göre anlamlandırmakla olur. Amaca göre yorum, **amaçsal yorum** diyelim buna. Gerçek anlamın belirtilmesi prensipi, amaçsal yorumla gerçekleşir.

Ne demektir bu? Örnek bir karar da vereyim size : 26 Eylül 1965 günlü, 63/173, 65/40 sayılı karar. Bir başka kararda 26 Eylül 1968 günlü 67/21 Esas, 68/36 Karar sayılı karardır. 4 Mart 1969 günlü Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Tipik olmak üzere söylediğim bu kararlarda (daha başka kararlarda var), hükmün gerçek anlamı, amaca göre yorumla belirir, diyor Anayasa Mahkemesi. Nedir bu amaca göre yorum? Bunun bir kararda dolayısıyla açıkladığına şahit oluyoruz. 2 Ocak 1969 günlü kararda (68/79 E, 69/1 K, R.G. 10.6.1969) diyor ki, amaca göre yorum demek (biz ona amaçsal yorum dedik), hükmün ne için konulmuş olduğunun araştırılması demektir. Bununla ilgili

olmak üzere bazı kurallar tesbit etmemiz mümkün. Anayasa Mahkemesinin amaçsal yorum esasını uygulamasında bazı kurallar belirtmemiz kabil.

Üç Kural :

Üç tane kural belirteceğim.

Birinci kural, belli bir hüküm, geniş yorumlama ile anlaşılabilir, kuralıdır. Buradan şunu çıkarmalıyız : Yorum yapılırken yorumlanmamakta olan hükmün amacı aşılamaz, bu amaçta kalmak lâzımdır. Oradan ileri gidemezsiniz. Görüyorsunuz ki, o kadar terakki perver, ilerici bir görüş değil Anayasa Mahkemesinin görüşü. Kendi kendini takyid etmiş oluyor. O amaç aşılamaz diyor. Halbuki, siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmeler ve devletin ilerici bir devlet olması gereği, daha Başlangıç kısmında milleti daima yüceltmeyi hedef tutan bir anlayış içinde Anayasa problemlerinin ele alınması gerektiği hakkındaki temel ilke (başlıca anayasal temel ilkeler «Başlangıç» kısmında ifadesini bulmuş), bütün bu istikametlere göre Anayasa Mahkemesinin hükmün amacı aşılamaz demiş olması, kendi kendini frenlemesi oluyor. Bu hususta da bir karar var : 15 Nisan 1969 günlü, 68/64 Esas, 69/20 Karar numaralı

karar (24 Aralık 1969 günlü R. G.). Yorumda hükmün aşılamıyacağını burada ifade etmiş. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesi bir tereddüt içinde. Biraz önce yaptığımız eleştiriyi haklı görmüş ve kendi kendini kontrole gitmiş olacak ki, başka bir kararında, amaca dayanan yorum, geniş biçimde yorumlamayı gerektirir, demiş; bu suretle de söylediğimiz kuralın zıddına gitmiş (23, 24, 25 Ekim 1969 gün, 67/41 E, 69/57 K, R. G. 12 Mart 1971). Halbuki, Anayasa Mahkemesi 1966 da verdiği bir kararda, eğer anayasa koyucusu yorumda hükmün amacının aşılabileceğini kastedmiş, istemiş olsa, bütün hükümlerde olduğu gibi, aksini kastedtiği hüküm için ayrıca bir hüküm koyardı, diyor. Daha önce de belki söylemiştim size, amacın aksini kasededen Anayasa koyucusu, onu belirten bir hüküm koyar, deniyordu. Bir taraftan da, 12 Ocak 1971 günlü özel yüksek okullar hakkındaki kararda, Anayasa koyucusu amacın aksini istemiş olsaydı ona göre hüküm koyardı esasını nazarı itibara almıyor. Bir karardan iki ay sonra verdiği başka kararda, koymuş olduğu kural şeklindeki bir prensipi ihlal ediyor.

Gene amaçsal yorumla ilgili olmak üzere **ikinci bir kuraldan** bahsedelim. İkinci kural şu: Anayasa Mahkemesi diyor ki : genel kurala is-

tisna teşkil eden hüküm, ancak dar yorumla göre manalandırılabilir. Şu halde istisna hükümleri veya sınırlandırılmalar dar yorumla ele alınmalıdır. Genişletemezsiniz. Kıyas yoluna gitmek olmaz. Neye maksur ise orada kalmalıdır. Buna, fransızcada «spécialité de la Constitution» denir. «Anayasa hükmünün özelliği» demektir. Hüküm, neyi hükme bağlarsa, yalnız onun için değer taşır. Alalım yine aynı örneği : Özel yüksek okullar hakkında 21. madde yorumlanırken bu maddede yer alan hükümler, kendi içlerinde değerlendirilmek gerekirdi; Anayasanın başka bir hükmüne gidip de, anlamı orada araştırmaya mahal yoktu.

120. maddeye göre ele alırsanız, 120. madde yalnız üniversitelere maksur, belirli hükümler getirdiğine göre, Anayasa hükmünün özelliği prensipi icabı (değişmez prensip) sınırlandırma veya istisna nerede ise, yalnız orada kalır, onun dışına gidemezsiniz, sadece üniversiteye mahsustur. Özel yüksek okulu ise, üniversite sayamazsınız. Halbuki, Anayasa Mahkemesi ne yaptı? Geniş yorumla gitmek suretiyle, tesbit ettiği kurala rağmen, özel yüksek okulları üniversite kavramı içine soktu. Bir karar vereyim size, sözünü ettiğimiz kuralı tesbit eden : 21 Şubat 1968 günlü, 66/27 ve 68/8 numaralı karar (Resmî Gazete 24 Aralık 1969).

Bu prensipten hareketle üçüncü **bir kuraldan** daha bahsetmek mümkün. Zaten, daha önce gözden geçirdiğimiz içtihat bağımsızlığı prensipini hatırlarsınız. Anayasa Mahkemesi, hukuk problemlerini anlamakta kendi serbest düşüncesine göre hareket ediyordu. Buna biz içtihat bağımsızlığı prensipi demiştik. O prensipin gereği olarak, amaçsal yorumda amacın araştırılması işi, Anayasa Mahkemesinin serbestçe yapmakta olduğu bir iştir. Amacın araştırılmasında Anayasa Mahkemesi tamamiyle serbesttir.

«Anayasanın Bütünlüğü» Prensibi :

Gelelim, bu yorum probleminde bir beşinci **prensipe**.

Biraz önce de temas etmiştik; geleceğiz demiştim. «Anayasanın bütünlüğü prensipi» ismini verdiğimiz bir esastır bu. Yorumda Anayasa bütünlüğü prensipi göz önünde tutulur. Bu, şu demek : Bir kurala tek başına değil, bağlı bulunduğu bütün içinde anlam vermelidir. Ya, Anayasanın bütününe nazara alacaksınız. Anayasanın Başlangıç ve Genel Esaslar hükümlerinin ölçü olarak elde tutulması şartıyla, bütünü. Yahut da, belirli Kısımda, Bölümde veya Paragrafta değerlendirme yapacaksınız. Yük-

sek Mahkeme demin bahsettiğim 23, 24, 25 Ekim diye üç günün tarihini birden taşıyan kararda bunu söylüyor. Başka kararlar da var: En yenisi 18 Haziran 1970 günlü. İki dosya birleştirilerek verildiğinden 70/25 ve 26, 70/32 numaralı karar (17 Aralık 1970 günlü Resmî Gazete). Kural bu : Anayasa bütünlüğü prensipi. Anayasanın metin bütünlüğü diyelim isterse- niz. Anayasayı bir «Bütün» telâkki edeceksiniz, işe oradan bakacaksınız. Ayrı ayrı parçalardan meydana gelmiş, yamalı bir bohça değildir Anayasa; üniter, som bir bütündür. İşleyen saat gibidir. Yalnız çarkını alırsanız, işlemez. Bütün halinde görev yapıyor, demek istiyor.

Yalnız, bu kuralın **istisnaları** var. Kural bu, prensip bu ama, prensipin **iki istisnası** var. **Onları mevzuubahis** edeyim size : **Bir tanesi**, anayasal hükmün özelliği ilkesine saygı gösterilmesi. Bu, dolayısıyla bir istisna. Anayasa hükmü bütün içerisinde ama, o hüküm neye ilişkin ise, neyi hukuk kuralı halinde ele alıyorsa, ancak o konuda, bu özellik içinde anlam kazanır.

İkincisi, bütünlüğü vardır Anayasa hükümlerinin, doğru; ama, herhangi bir hüküm, bu bütün içinde anlamlandırılırken, hukuk devleti ilkesine aykırı bir anlam alamaz. Hukuk dev-

leti ilkesini koruma gayesi, tekmil anlamlandırılmalarda göz önünde tutulur.

«Özel Yorum» Uygulama Örnekleri :

Anayasa bütünlüğü prensipini tamamlayıcı olmak üzere, bir başka prensip daha gelip ona yapıyor. **Altıncı prensip** deyiniz isterseniz. O da, «Özel yorum yollarını uygulama prensipi» dir. Özel yorum yollarını uygulama prensipi, biliyorsunuz, meselâ «kıyas» yoluyla yorumdur. Özel bir yorum yoludur değil mi kıyas yoluyla yorum yapılması? Diyor ki Anayasa Mahkemesi: eşit önemdeki iki konudan biri için belli bir kanunu uygulamayı gerekli görüp te, eşit önemde olduğu halde öteki için aynı kanun hükmünü gereksiz bulmak caiz değildir.

Açıklayayım bunu. Bu, dikkate değer bir şey ve uygulamada karşımıza çıkıyor. Bilirsiniz, Anayasanın 61. maddesi vergi ödevi ile ilgilidir. Burada, 2. fıkrada denir ki, «vergi, resim ve harçlar ve benzeri mâli yükümler ancak kanunla konulur». Vergiyi kanun koyar. 1215 den beri anayasa düşüncesi alanına girmiş, «kanunsuz vergi olmaz» ilkesinin ifadesi. Modern anayasaların hepsinde tabii var. XIII. yüzyılın başından beri «temsilsiz vergi olmaz» prensipi belirmiş. Vergiyi kanunla koydunuz.

Vergiden bağışıklık söz konusu. Bir kısım kişiler veya bazı konular vergiden bağışık. Ödemeyen o vergiyi, vermeyecek. Ayda 200 liradan fazla kazanmamaktadır; vergi vermeyecektir, gibi muafıklar koyacaksınız. Şimdi, Anayasa Mahkemesi : Anayasa, verginin konulması ancak kanunla olur dediğine göre, vergiden muafık ta ancak kanunla olabilir, diyor. Bunu kıyas yoluyla söylüyor; iki iş de aynı önemdedir çünkü, diyor : Vergilendirme ve vergilendirmeme, olumlu ile olumsuz; aynı konunun bir yönü ile öteki yönü. Birine kanunla olur, öteki için kanun gerekmez, denemez; o da kanunla olmalıdır, diyor. Şu halde, kim muafiyet iddiasında ise, göster kanun hükmünü diye sormak gerekecek. Anayasa Mahkemesinin, demin sözünü ettiğimiz üç günlük kararında bu husus belirtilmiş.

Bir başka uygulama daha olmuştu bundan önce. Bazı hallerde kanun, hâkimle memuru aynı hükümlere bağlı kılıyor. Halbuki, hâkimlerin, biliyorsunuz, Anayasa içinde statüleri memurlardan ayrı olarak ele alınmış ve binaenaleyh, Anayasa hükmünün özelliği prensipine göre, hâkimler o ayrı değerlendirmeye bağlı tutulması gereken kamu görevlileri (Anayasa Md. 133, 134, 136). Memurlar hakkındaki hükümler genel olarak 117. ve ondan sonraki

maddelerde tesbit edilmiştir. Ama, birçok ahvalde de kanunlar, hâkimle memuru aynı tutuyor, aynı statü içinde mütalâa ediyor. Anayasa Mahkemesi diyor ki: böyle olmuş olabilir; lâkin, böyle olması «hâkim» i «memur» yapmaz.

Bundan bir netice çıkaracağız : Demek ki, hâkim, memur değildir (Anayasa Mahkemesinin 27/11/1969. E. 68/44, K. 69/68 sayılı kararı. Resmî Gazete 22.7.1970). Bu kararda Anayasa Mahkemesi, bir takım hallerde kanunun hâkimle memuru aynı hükümlere bağlı tutmuş olması, hâkimin memur olması demek değildir, diyor. Yani, hâkimin memur statüsüne girmiş olması demek değildir. Hâkim de bir devlet memuru. Yalnız, genel olarak devlet kamu işlerini görmekle görevli memurların statüsünde bir memur değil. Bunu anlatmak istiyor.

İşte bu görüş, özel yorum yollarını uygulama prensipi dolayısı ile ortaya çıkan bir neticedir.

Bir başka yön de şu : gene özel yorum yollarını uygulama prensibinin gereği olarak, a fortiori (evleviyetle), haydi haydi yorum yoluna gidiyor Anayasa Mahkemesi bazen. Şöyle bir hâdise olmuştu. Uzun boylu anlatmayacağım. Önce ilkeyi söyleyeyim : Yürütme Organi, bir hâkim hakkında tasarrufta bulunamaz. Hâkim-

lik teminatı, mahkemelerin bağımsızlığı prensipi buna engeldir. Çünkü, bütün maksat, yürütmenin herhangi bir biçimde, dolaylı dolaysız, yargı üzerinde etkide bulunmamasını sağlamaktır. Öyle olduğuna göre yürütme bunun tersine hiçbir tasarrufta bulunamaz. Hâdise şöyle olmuştu : Yargıtay, «daire başkanı» seçiyor. Bunlara Yargıtay İkinci Başkanları denir, biliyorsunuz. Bu seçim, Adalet Bakanına gidiyor, Adalet Bakanı ikinci başkanın çalışacağı, daireyi belirtiyordu. Olmaz böyle şey, Anayasaya aykırıdır denmişti. İnceledi bunu Anayasa Mahkemesi; Dedi ki, olmaz bu. Zira, yürütme, hâkim hakkında herhangi bir tasarrufta bulunamayacağına göre, Yargıtay'ca seçilmiş bulunan bir ikinci başkanın hangi daireye başkanlık edeceğini de, «evleviyetle» Adalet Bakanı belirtmez. Evleviyetle, a fortiori, haydi haydi. Mademki hiç bir tasarrufta bulunamıyor hâkim üzerinde, çalışacağı daireyi belirtmez; bunu haydi haydi yapamaz dedi.

Yardımcı Kaynaklar :

Yorum problemleriyle ilgili olarak bir de şunu söyleyelim : Yorumda bazı yardımcı kaynaklar vardır ve bunlardan da istifade edilir. Bu yardımcı kaynaklardan da faydalanan Anayasa Mahkemesi.

«Hukukun Genel Esasları» :

İşte bakınız, meselâ: Anayasa, bir hakkın konusunu, kapsamını ve niteliğini göstermemişse, bunları anlamak için, yardımcı bir takım kaynaklara başvurulmalıdır, diyor ve bunları gösteriyor- gösteriyor değil de, toparlıyoruz biz tabî- İki yardımcı kaynak belirtmiş bulunuyor.

Birisi, Anayasadaki hakkın konusunun, kapsamının, niteliğinin gereği gibi anlaşılabilmesi halinde bununla **ilgili kanunlara** bakılmalıdır.

İkincisi de, Anayasadaki bir hakkın kapsamı belli değil, niteliği belirlenmiyor, konusu anlaşılmiyor. İlgili kanunlara baktınız. Aynı zamanda, bir de, **Hukuk ilkelerini** göz önünde tutunuz, diyor. Hukuk ilkelerine bakılmalıdır, diyor. Demek ki, iki şey söylüyor. Biri, ilgili kanunlar; diğeri, Hukuk ilkeleri. Bu sonuncusu (göreceksiniz, o küçük kitapta da var. Anayasa Mahkemesi, baştan beri bu yolu tuttu. İsa-betli bir yol), Hukukun genel ilkelerini, esaslarını uygulama prensipini ortaya çıkarıyor. Hakla ilgili niteliğin, kapsamın gösterilmemiş olmasına ilişkin olmak üzere, ilgili kanunlara ve hukuk ilkelerine bakılması gerektiğine dair olan kararı not ettireyim size : 28 Aralık 1967 günlü, 67/10 ve 67/49 numaralı karar; 30 Ocak 1969 günlü Resmî Gazete'de yayımlandı.

Gelelim son bir prensipe; **Yedinci prensip** diye ifade ettim bunu. «Hukukun genel esaslarını uygulama prensipi». Yorumda, yani anlamı açığa çıkarmada, altı basamak belirttik. Yedinci bir basamak, hukukun genel esaslarını uygulama prensipidir. Genel esasları uygulayınız ki, anlamı meydana çıkabilsin, diyor Mahkeme. Esasen, Anayasa Mahkemesi, yine Anayasanın yargı ile ilgili olmak üzere hareket noktasını teşkil eden ve yargı bağımsızlığı temel ilkesini koyan 132. madde hükmü iktizasınca, o madde hükmüne göre, hukukun genel kurallarını uygulamak zorunda. Onun bir nevi tatbikini yapmış oluyor. Çünkü, bakınız ne diyor, 132. maddenin 1. fıkrası. Okuyun: «Hâkimler görevlerinde bağımsızdırlar (yargının bağımsızlığı prensipi), Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler.» Hukuka göre hüküm verirler. Hukuk dediğimiz şey, yazılı hukuk var, tabî hukuk var, aklî hukuk var, teknolojik hukuk var, bir takım hukuklar var, ayrı ayrı. Kategoriler halinde. Şimdi bunların temelinde yatmakta olan genel prensipler önemli. Hukukun genel prensipleri bunlar. Yani, Lahey Yüksek Adalet Divanı Statüsününün 38. maddesindeki tâbir, Hukukun genel prensipleri, Nedir onlar? Dünya-

nın her yerinde, her zaman cârî genel prensipler. Bunlar, Çiçero'dan kalma, eskiden beri gelmekte olan prensipler. Meselâ, dürüst yaşamak, genel bir hukuk prensibi. Dürüst yaşamayıp ta, hukukun himayesine sığınmaya kalkışmaya cevaz yoktur. Hukukun genel prensipine aykırı olur. Yahut ta, kimseye zarar vermemek. Genel bir prensip. Kezâ, herkese hakkını vermek prensipi. Zamanımıza geliyor; âdil ücrete kadar, o biçime bürünüp kendini gösteriyor. Herkese hakkını vermek. Bunu her insan vicdanı, her yerde duyuyor. Neresine giderseniz gidiniz dünyanın. Hangi devirde olursa olsun; kendi kendine bulabiliyor bunu insan. Hukukun genel prensipleri bunlar, değişmeyorlar.

Hukukun genel prensiplerini uygulayınız, demektir Anayasa Mahkemesi. Bunu, Anayasa Mahkemesinin 29 Aralık 1966 günlü bir kararında görüyoruz (66/11 Esas, 66/44 Karar, Resmî Gazete 27 Aralık 1967). Bir de, o üç günlük karar tarihi taşıyan karara bakınız. O karar, uzun bir karardır ve önemli prensiplerin orada tekrarlanması, teyidi var. Yapmış olduğumuz eleştiriye rağmen, (12 Mart 1971 günlü Resmî Gazete) önemli bir karardır.

S O N U Ç

İNCELEMENİN ÖNEMİ

Şimdi görüyorsunuz, topladık; ve Anayasa Mahkemesinin Anayasayı yorumlamada gözetmekte bulunduğu prensipleri bir takım esasî ana fikirleri ortaya koyduktan sonra, birbirinden ayrı yedi prensip halinde topladık. Şüphesiz, zamanla Anayasa Mahkemesinin ileride vereceği kararlardan da bazı yorumlama prensipleri çıkarmak mümkün olacaktır. Yalnız bir dönemde, 1971 ortasında, Anayasa Mahkemesince verilmiş kararlardan bizim çıkarabildiğimize göre, ki zaten bilimsel faaliyetin esası budur, o kararları bilimsel yönden inceleyip değerlendirdiğimiz zaman, bu istikamette yorumlamaya gidişini görüyoruz. Neden çok önemli? Zira, yorum işlemi yapılmaksızın, yargı kararı kurmaya, yargı görevi yapmaya imkân yoktur.

Anayasa Mahkemesinin, Türk Anayasa Sisteminin dayandığı anayasal denetim ile görevli oluşunu göz önünde tutarak, bu denetlemeyi yolda yaptığını anlayabilmek için, herşeyden önce ve belki en fazla elde tutulur değerde olmak üzere bu açıklamak istediklerimizi bilmek gerekirdi. Onun içindir ki, bu konuyu ele aldık ve bugünkü durumunda da özet olarak söylediklerimizin çerçevesi içinde bazı prensiplere bağlanmak mümkün olabileceğini ortaya koymaya çalıştık.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI MADDELERİ

Madde Sayısı	Sayfa
Başlangıç	64
2	26, 64
3	26
4	26
8	19, 20, 36, 45, 56
11	57, 60
12	21
21	58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 73
33	28
61	76
69	28
76	27
114	1, 68
117	77
120	58, 59, 61, 62, 63, 65, 67, 73
124	57
132	81
133	77
134	77
136	77
141	25, 37
147	20, 40, 45
152	20
153	20
156	61, 67

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI

Günü	Sayısı		Sayfa
	Esas	Karar	
5.7.1963	63/170	63/178	17
11.2.1964	63/131	64/71	46
22.12.1964	63/106	64/76	48
2.3.1965	64/19	65/11	33
26.9.1965	63/173	65/40	48
28.6.1966	65/42	66/30	70
19.12.1966	66/7	66/46	46
29.12.1966	61/11	66/44	82
26 ve 27.9.1967	63/336	67/29	51, 52
21.11.1967	67/9	67/41	44
18.12.1967	66/31	67/45	41
28.12.1967	67/10	67/49	50, 80
21.2.1968	66/27	68/8	73
26.9.1968	67/21	68/36	70
2.1.1969	68/69-79	69/1	70
15.4.1969	68/64	69/20	71
12.6.1969	68/38	69/34	56
23, 24 ve 25.10.1969	67/41	69/57	72
18.11.1969	69/30	69/65	44
27.11.1969	68/44	69/68	37, 78
12.5.1970	70/21	70/24	52
18.6.1970	70/25 ve 26	70/32	75
12.1.1971	69/31	71/3	50, 58, 63, 72